

50007

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

A MAGYAR RÉGÉSZETI, MŰVÉSZETTÖRTÉNETI ÉS ÉREMTANI TÁRSULAT
TUDOMÁNYOS FOLYÓIRATA

VOL. 87.

1960.

87. KÖTET

1960

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ

87. kötet 1960

TARTALOMJEGYZÉK

Fülep Ferenc: Beköszöntő	123
--------------------------------	-----

TANULMÁNYOK

Gáboriné, Csánk Veronika: A ságvári telep abszolút kor meghatározása	125
Kalicz Nándor: A későbronzkori felsőszőcsi csoport leletei és kronológiai helyzete	3
Kádár Zoltán: L. Aelius Caesar arcképszoobra Savariában	16
Fitz Jenő: L. Cassius Pius Marcellinus	130
Bakó Géza: A mezőbándi temető népének és anyagi kultúrájának eredetéről	22
L. Kovrig Ilona: Újabb kutatások a keszthelyi avarkori temetőben	136
Erdélyi István: A honfoglaló magyarság régészeti emlékeinek kelet-európai kapcsolatának néhány kérdéséről	169
Dienes István: Honfoglaló magyarok sírjai Nagykőrösön	177
Kovalovszki Júlia: Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén	32

KÖZLEMÉNYEK

Csalog József: Az időlplasztika néhány kérdéséhez	188
Roska Márton: A nagybányai kőbalta	41
Patay Pál: A harangedény kultúra lelete Almásfüzitőn	194
Bóna István: Az oroszvári 4. női sír mellédísz (Adatok a középduna-medencei bronzkori vislethez II)	198
Roska Márton: A drági csészésmarkolatú bronzkard	205
Székely Zoltán: Adatok az erdélyi szkítakeri leletek kérdéséhez	42
Gazdapusztai Gyula: Dák-szarmatakeri temető és telep Hódmezővásárhely-Kakasszéken	47
Párducz Mihály: Megjegyzések a Hódmezővásárhely-kakasszéki szarmatakeri lelet értékeléséhez	51
Soproni Sándor: Későrómai őrtorony Esztergom határában	207
Kiss Ákos: Balatonkörnyéki római épülettagozatok	210
Sági Károly: A vörösi langobard temető	52
Szöke Béla: Az avarok hringje	61
Harmatta János: Adatok az avar hring kérdéséhez	63
Anda Tibor: Árpádkeri érvágó-scarifikáló eszköz	221
Kalmár János: Fegyverzetet jelző medaillonok	64

SZEMLE

Erdélyi István: Sashegyi Sándor	225
B. Kutián Ida—Banner János: Az 1959. évi libicei és brnoi symposion és a hozzácsatlakozó nitrai konferencia	66
Vértés László: Az őskor és átmeneti kőkor magyar szakkifejezései	68
Gábori Miklós: Jelentés az 1958. évi mongóliai tanulmányútról	83
Körök József: Új régészeti kiállítás Nyíregyházán	225
Archäologische Forschungen im Jahre 1959	227
B. Thomas Edit: A núbiai műemlékek megmentéséről	245
Harmatta János: Az Indus-kultúra története az újabb régészeti ásatások megvilágításában	245
Radocsay Dénes: Beszámoló a Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat 1958—1959. évi működéséről	86
B. L.: A Magyar Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulat régészeti tevékenysége az 1959. évben	87
Mozsolics A. és Patay P. vitája (válasz — viszonzválasz)	87
Németh Endre: Régészeti hírek	246

IRODALOM

Szilágyi János: Acta Archaeologica ASH. IX, X. kötet	89
Kádár Zoltán: A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Évkönyve. Folia Archaeologica XI. kötet	249
Soproni Sándor: Budapest Régiségei XVIII, XIX. kötet	250
Kanocsay Margit: A vidéki folyóiratok és évkönyvek régészeti vonatkozású közleményei	92
Alföldy Géza: A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen	96
Rózsa György: Entz G., A gyulafehérvári székesegyház	98
Alföldy Géza: Legújabb jugoszláv régészeti folyóiratok	251
Vértés László: H. Breuil—R. Lantier, Les Hommes de la Pierre ancienne	99
Gábori Miklós: F. Felgenhauer, Willendorf in der Wachau	253
Mozsolics Amália: R. Feustel, Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von Schwarza (Südthüringen)	100
Bóna István: W. Torbrügge, Die Bronzezeit in der Oberpfalz	101

<i>Gazdapusztai Gyula</i> : Древние племена и народности Кавказа (A Kaukázus régi törzsei és népesoportjai)....	103
<i>Párducz Mihály</i> : F. Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saalgau)	254
<i>Fitz Jenő</i> : Limes Romanus Konferenz Nitra 1959	104
<i>Kiss Ákos</i> : K. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland	105
<i>Kiss Ákos</i> : H. Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule. I. Province de Belgique	107
<i>Alföldy Géza</i> : M. Pavan, Ricerche sulla provincia romana di Dalmezia	108
<i>Erdélyi Gizella</i> : U. Jantzen, Griechische Griff-Phialen	255
<i>Erdélyi Gizella</i> : L. Pallat, Richard Schöne	255
<i>Kádár Zoltán</i> : H. Schoppa, Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien	256
<i>Szilágyi János</i> : Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 3	257
<i>Szilágyi János</i> : Limesstudien, Vorträge des 3. internationalen Limes Kongresses in Rheinfelden	258
<i>Németh Endre</i> : Z Otchłani Wieków 1958 (Régészeti ismeretterjesztő folyóirat Lengyelországban).....	259
<i>Németh Endre</i> : Magyar régészeti irodalom 1959	109

СОДЕРЖАНИЕ

Ф. Фюлен: Вступительное слово	123
-------------------------------------	-----

СТАТЬИ

<i>В. Габори-Чанк</i> : Абсолютная датировка стоянки в Шагваре	125
<i>Н. Калиц</i> : Памятники и хронологическое положение фельшесёчской группы эпохи поздней бронзы	3
<i>З. Кадар</i> : Скульптурный портрет Л. Элия Цезаря в Саварии	16
<i>Й. Фитц</i> : L. Cassius Pius Marcellinus	130
<i>Г. Бако</i> : О происхождении населения и культуры могильника в Мезёбанде	22
<i>И. Л. Ковриг</i> : Новые исследования в могильнике аварского времени в Кестхее	136
<i>И. Эрдейи</i> : О некоторых вопросах восточно-европейских связей археологических памятников венгров-завоевателей родины	169
<i>И. Диенеш</i> : Могилы венгров-завоевателей родины в Надькёрёше	177
<i>Ю. Коваловски</i> : Раскопки деревень эпохи Арпада в окрестностях Сарваша	32

СООБЩЕНИЯ

<i>Й. Чалог</i> : К некоторым вопросам идольной пластики	188
<i>М. Рошка</i> : Каменный топор из Надьбани	41
<i>П. Патаи</i> : Памятник культуры колоколовидных кубков в Алмашфюзитё	194
<i>И. Бона</i> : Нагрудное украшение из женского погребения № 4 в Оросваре	198
<i>М. Рошка</i> : Бронзовый меч с чашковидным навершьем из Драга	205
<i>З. Секей</i> : Данные к вопросу о памятниках скифского времени в Трансильвании	42
<i>Дь. Газдапуштаи</i> : Могильник и стоянка эпохи великого переселения народов в Какашсеке	47
<i>М. Пардуц</i> : Замечания к оценке памятников сарматского времени в Ходмезёвашархей—Какашсеке	51
<i>Ш. Шопрони</i> : Позднеримская сторожевая башня в окрестностях Эстергома	207
<i>А. Киши</i> : Римские строительные отделения в окрестностях Балатона	210
<i>К. Шаги</i> : Лангобардский могильник в Вёрше	52
<i>Б. Сёке</i> : «Hring» аваров	61
<i>Я. Гарматта</i> : Данные к вопросу об аварском «Hring»-е	63
<i>Т. Анда</i> : Ланцет-скарификатор эпохи Арпада	221
<i>Я. Калмар</i> : Медальоны, символизирующие оружие	64

ОБОЗРЕНИЕ

<i>И. Эрдейи</i> : Шандор Шашхеди	225
<i>И. Б. Кутцан — Я. Баннер</i> : Симпозион в Либлице и Брно в 1958 году и примыкающая к нему археологическая конференция	66
<i>Л. Вертеш</i> : Венгерские специальные выражения по древнекаменному и переходному каменному веку	68
<i>М. Габори</i> : Отчет о научной командировке в Монголию в 1958 году	83
<i>Й. Корец</i> : Новая археологическая выставка в г. Ниредьхаза	225
Археологические исследования в 1959 г.	227
<i>Э. Б. Томас</i> : О спасении нубийских памятников	245
<i>Я. Гарматта</i> : История культуры Индус в освещении новейших археологических раскопок	245
<i>Д. Радочай</i> : О деятельности Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и Нумизматики в 1958—1959 гг.	86
<i>Л. Б.</i> : Археологическая деятельность Венгерского Общества Археологии, Искусствоведения и Нумизматики в 1959 г.	87
Дискуссия <i>А. Можолитч</i> и <i>П. Патаи</i> (ответ-возражение)	87
<i>Е. Немет</i> : Археологические новости	246

РЕЦЕНЗИЯ И КРИТИКА

Я. Силади: IX, X том Acta Archaeologica ASH	89
З. Кадар: Ежегодник Венгерского Национального Музея Исторического Музея. XI-ый том Folia Archaeologica	249
Ш. Шопрони: XVIII—XIX-ый том Budapest Régiségei	250
М. Канюжаи Статьи: по археологии в провинциальных журналах и ежегодниках	92
Г. Алфёльди: A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen	96
Дь. Рожжа: Entz G., A gyulafehérvári székesegyház (Собор в Дьулафехерваре)	98
Г. Алфёльди: Новейшие югославские археологические журналы	251
Л. Вертеш: H. Breuil—R. Lantier, Les Hommes de La Pierre ancienne	99
М. Габори: F. Felgenhauer, Willendorf in der Wachau	253
А. Можолитч: R. Feustel, Bronzezeitliche Hügelgräber Kultur im Gebiet von Schwarzburg (Südthüringen)	100
И. Бона: W. Torbrügge, Die Bronzezeit in der Oberpfalz	101
Дь. Газдапуштаи: Древние племена и народности Кавказа	103
М. Пардоуц: F. Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saugau)	254
Й. Фитц: Limes Romanus Konferenz, Nitra 1959	104
А. Кишиш: K. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland	105
А. Кишиш: H. Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule. I. Province de Belgique	107
Г. Алфёльди: M. Pavan, Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia	108
Г. Эрдейи: U. Jantzen, Griechische Griff-Phialen	255
Г. Эрдейи: L. Pallat, Richard Schöne	255
З. Кадар: H. Schoppa, Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien	256
Я. Силади: Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 3	257
Я. Силади: Limesstudien. Vorträge des 3. internationalen Limes-Kongresses in Rheinfelden	258
Е. Немет: Z Otchłani Wiekow 1958 (Археологический научно-популярный журнал в Польше)	259
Е. Немет: Венгерская археологическая литература за 1959 год.	109

TABLE DES MATIÈRES

F. Fülep: Salut au lecteur	123
----------------------------------	-----

ÉTUDES

V. Gábori—Csánk: La chronologie absolue de la station de Ságvár	125
N. Kalicz: Les trouvailles et la situation chronologique du groupe de l'âge du Bronze final de Felsőszöcs	3
Z. Kádár: La portrait sculpté de L. Aelius Caesar à Savaria	16
J. Fitz: L. Cassius Pius Marcellinus	130
G. Bakó: L'origine du peuple et de la civilisation matérielle du cimetière de Mezöbánd	22
I. L. Kovrig: Fouilles récentes dans le cimetière avar de Keszthely	136
I. Erdélyi: Les attaches des monuments archéologiques des Hongrois conquérants avec l'Europe Orientale....	169
I. Dienes: Tombes des Hongrois conquérants à Nagykörs	177
J. Kovalovszki: Les fouilles effectuées sur l'emplacement des villages de l'époque arpadienne dans les environs de Szarvas	32

NOTES ET INFORMATIONS

J. Csalog: Sur quelques problèmes de la plastique d'idoles	188
M. Roska: La hache de pierre de Nagybánya	41
P. Patay: La trouvaille provenant de la civilisation des vases campaniformes d'Almásfüzitő	194
I. Bóna: Le pectoral de la tombe féminine n° 4 d'Oroszvár (Données sur le costume de l'âge du Bronze dans le Bassin du Danube moyen. II)	198
M. Roska: L'épée de bronze à pommeau concave de Diég	205
Z. Székely: Contribution à la question des trouvailles de l'époque scythe de Transylvanie	42
Gy. Gazdapusztai: Un cimetière et un établissement des époques dace et sarmate à Hódmezővásárhely-Kakas-szék	47
M. Párducz: Remarques sur l'appréciation de la trouvaille de l'époque sarmate de Hódmezővásárhely-Kakas-szék	51
S. Soproni: Une tour de guet romaine dans la limite d'Esztergom	207
Á. Kiss: Membres d'architecture romains dans la région du Balaton	210
K. Sági: Le cimetière langobard de Vörs	52
B. Szóke: Le hring des Avars	61
J. Harmatta: Données sur le problème du hring avar	63
T. Anda: Instrument scarificateur de l'époque arpadienne	221
J. Kalmár: Médaillons désignant l'armement	64

CHRONIQUE

<i>I. Erdélyi</i> : Sándor Sashegyi.....	225
<i>I. B. Kutzián—J. Banner</i> : Le symposium de 1959 à Liblice et Brno et les journées archéologiques de Nitra s'y rattachant	66
<i>L. Vértes</i> : Les termes techniques hongrois du paléolithique et de l'énéolithique.....	68
<i>M. Gábori</i> : Compte rendu d'un voyage d'étude en Mongolie en 1958	83
<i>J. Korek</i> : Une nouvelle exposition archéologique à Nyíregyháza	225
Archäologische Forschungen im Jahre 1959	227
<i>E. B. Thomas</i> : La sauvegarde des monuments de la Nubie	245
<i>J. Harmatta</i> : L'histoire de la civilisation de l'Indus à la lumière des fouilles archéologiques récentes	245
<i>D. Radocsay</i> : L'activité en 1958—1959 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'Art et de Numismatique	86
<i>L. B.</i> : L'activité archéologique en 1959 de la Société Hongroise d'Archéologie, d'Histoire de l'Art et de Numismatique	87
<i>A. Mozsolics—P. Patay</i> : Discussion (réponse et réplique)	87
<i>E. Németh</i> : Nouvelles archéologiques	246

LIVRES

<i>J. Szilágyi</i> : Acta Archaeologica ASH. Vol. IX, X.....	89
<i>Z. Kádár</i> : L'Annuaire du Musée National Hongrois — Musée Historique. Folia Archaeologica, Tome IX.....	249
<i>S. Soproni</i> : Budapest Régiségei. Tome XVIII—XIX.	250
<i>M. Kanozsai</i> : Les travaux archéologiques dans les revues et annuaires de province	92
<i>G. Alföldy</i> : A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen	96
<i>Gy. Rózsa</i> : G. Entz, A gyulafehérvári székesegyház (La cathédrale de Gyulafehérvár)	98
<i>G. Alföldy</i> : Revues archéologiques yougoslaves récentes	251
<i>L. Vértes</i> : H. Breuil—R. Lantier, Les Hommes de la Pierre ancienne	99
<i>M. Gábori</i> : F. Felgenhauer, Willendorf in der Wachau	253
<i>A. Mozsolics</i> : R. Feustel, Bronzezeitliche Hügelgräberkultur im Gebiet von Schwarzburg (Südthüringen)	100
<i>I. Bóna</i> : W. Torbrügge, Die Bronzezeit in der Oberpfalz	101
<i>Gy. Gazdapusztai</i> : Древние племена и народности Кавказа (Les anciens tribus et groupes ethniques du Caucase)	103
<i>M. Párducz</i> : F. Fischer, Der spätlatènezeitliche Depot-Fund von Kappel (Kreis Saugau)	254
<i>J. Fitz</i> : Limes Romanus Konferenz Nitra 1959	104
<i>Á. Kiss</i> : K. Parlasca, Die römischen Mosaiken in Deutschland	105
<i>Á. Kiss</i> : H. Stern, Recueil général des mosaïques de la Gaule, I. Province de Belgique	107
<i>G. Alföldy</i> : M. Pavan, Ricerche sulla provincia romana di Dalmazia	108
<i>G. Erdélyi</i> : U. Jantzen, Griechische Griff-Phialen	255
<i>G. Erdélyi</i> : L. Pallat, Richard Schöne	255
<i>Z. Kádár</i> : H. Schoppa, Die Kunst der Römerzeit in Gallien, Germanien und Britannien	256
<i>J. Szilágyi</i> : Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 3	257
<i>J. Szilágyi</i> : Limesstudien. Vorträge des 3. internationalen Limes Kongresses in Rheinfelden	258
<i>E. Németh</i> : Z Otchłani Wieków 1958 (Une revue archéologique de vulgarisation en Pologne)	259
<i>E. Németh</i> : Littérature archéologique hongroise en 1959	109

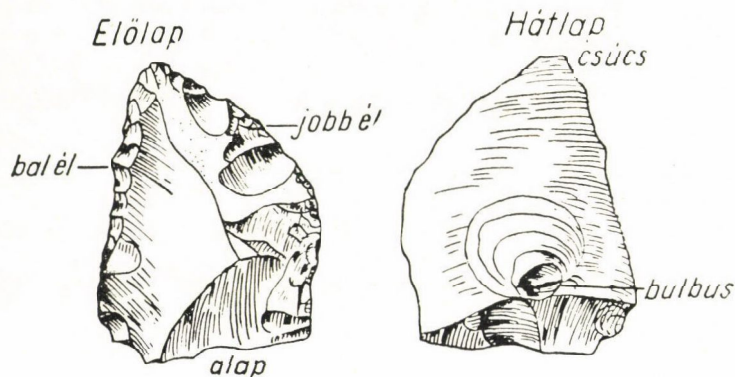
AZ ŐSKÖR ÉS ÁTMENETI KÖR MAGYAR SZAKKIFEJEZÉSEI

Az elmúlt esztendőben Magyarországon eredményes volt az őskőkorkutatás. A legutolsó ásatások megkezdésére a múzeumi raktárakban őrzött ő- és átmeneti-kőkori leletanyagot és minőségileg is sok újat — nálunk korábban hiányzó kultúrákat és eszköz-alakokat — eredményeztek. Közben mind külföldön, mind nálunk új kutatási módszerek és a típusok új elnevezései alakultak ki. Munka közben azonban alig vetettünk ügyet leleteink helyes megjelölésére. A szak kifejezéseket gyakran magunk is következtetlően, pongyolán, vagy éppen helytelenül használtuk. Őskőkorkutatásunk legtöbb közleménye idegen nyelven jelenik meg kiadványainkban, mégis a magyar nyelven kinyomtatott munkák és egyetemi oktatásunk kedvéért rendeznünk kell ennek a gyorsan fejlődő kutatási területnek nevezékatanát.

A legutóbbi hat—nyolc esztendőben külföldön sok paleolit nevezékταν tanulmány jelent meg olyan ismert szakemberek tollából, mint pl. *Bordes, Bohmers, Müller-Beck, Schwabedissen* stb. Munkánkánál az ő közleményeikre támaszkodunk az eszköztípusok, technikai jellegzetességek felsorolásánál. Ami a magyar kifejezéseket illeti: ragaszkodni kívánunk a régi, gyökeret vert nevekhez, ha azok nyelvi, vagy szakmai szempontból helyesek. Erre a két szempontra vagyunk tekintettel az új kifejezések bevezetésénél is. Kerülni igyekszünk az erőteltett magyarosítást és a nyakatekert, önmagukban értelmetlen kifejezések képezését. Hűen lefordítjuk az idegen szakszavakat, ha a fordítások nyelvünkön nem idegen-szerűek.

*

A régészeti időszak neve, amellyel foglalkozunk: *őskőkör*, de nevezhetjük paleolitikumnak, paleolit kornak is. A *jégkőkorban*, vagy pleisztocénban játszódik le.

Részei: az *idősebb-, középső- és fiatalabb-őskőkör*, másszóval *alsó- középső- és felsőpaleolitikum*. A *késői-őskőkör* a „Spätpaläolithikum”-nak felel meg. Az őskőkört *kultúrákra* tagoljuk, amelyek tárgyi leletanyagát — tekintettel arra, hogy főként eszközök és fegyverek alkotják — jelölhetjük az *ipar* kifejezéssel is. A kultúrák nevének írásmódjában nem követjük a geológusok példáját, akik az egyes földtani korok nevét fonetikusán írják (pl. triász, anizusi, de ebben nem teljesen következetesek mert *günzi* és *würmi* eljegesedésről írnak), hanem ragaszkodunk az eredeti írásmódhoz, de a franciás *-ien* végződés helyett a magyar melléknévképző *-i-t* csatoljuk hozzá. Tehát: *moustéri, magdaléni*, vagy a szokásjog alapján (de ekkor nagybetűvel) *Ertebölle-kultúra, Szeleta-kultúra*,

Swidry-kultúra. Azokat a kultúrákat amelyek Magyarországon nem fordulnak elő, s amelyeket legfeljebb távoli hivatkozásként használunk nagyritkán, az eredeti franciás alakban vehetjük át, így pl. a *natoufient, atérient*, mivel a „*natoufi*”, „*atéri*” erőltetetten hatna.

Az őskőkori kultúrák legtöbb eszközének nyersanyaga a kalcidon, opál, tűzkő, szarukő, vagy obszidián, összefoglaló szóval *kova*, amely a „*Silex*” megfelelője. A szerszámok és fegyverek, összefoglalva: *eszközök* készítménye a *pattintás* vagy *szilánkolás*. A *magkőről* a középső- és idősebb-őskőkörben jellegzetes technikával a *szilánkot*, a fiatalabb őskőkörben a *pengét* ütik le. Az alakatlan gyártási hulladékot általában *pattintéknak* nevezzük.¹

A szilánkok, vagy pengék, s az ezekből előállított eszközök részei a következők:

Az eredeti magkőfelszín az eszköz *előlapja*, amelyen rendszerint egy vagy két *gerinc* fut végig. Az a felület, amellyel az eszköz a magkőről levált, a *hátlap*, rajta a többé-kevésbé kiemelkedő *bulbus* van.² A bulbus révén jelölhetjük meg a szilánk, vagy penge *alapját*. Az ezzel szemközti, felső részen van a *csúcs*, vagy ennek hiányában egyszerűen az eszköz felső vége. A bulbusos hátlapra fektetett, alapjával a szemléltető irányában fekvő tárgyon jelölhetjük meg a jobb- és baloldali *élet*, vagy *peremet*.

A szilánkot, pengét, vagy pattintékat a magkőről *ütéssel* vagy *nyomással* választották le és a leválasztott nyersalakot másodlagos megmunkálásnak vetették alá. A peremeken vagy az eszköz teljes felszínén elhelyezkedő másodlagos megmunkálás a *retus*, előállítása a *retusálás* vagy *szilánkolás*. A retus lehet *peremi*, vagy *felsőszíni*. Kidolgozásmódját illetve *lépcsős-, gyöngy-, vagy egysoros-, tompító-, meredek-, lapos- és pikkelyesretust* szoktak megkülönböztetni. Ez utóbbit gyakran *solutréi retusnak* is szokták nevezni akkor is, ha nem a solutréi kultúra eszközeit dolgozták ki vele, hanem pl. a Szeleta-kultúráét vagy mezolitikus eszközt.

Előállítási módja szerint a retus készülhetett *kemény-, vagy lágú-ütéssel*, ill. *-ütővel*; *közvetlen- vagy ütő-technikával* és *üllő-technikával* és e kettő együttes alkalmazásával. Előállításához a kőből, esontból vagy fából készült *retusálóeszköz*, *retusáló* használtak. A magkövek minősége szerint *kezdetleges- és fejlett-magkőtechnikáról* beszélhetünk.³

Az őskör pattintott eszközeit általában két nagy, összefoglaló csoportra lehet osztani: a *kőmag-eszközökre* és *hasíték-eszközökre*, aszerint, hogy magát a megmunkált kőmagot vagy a lerepesztett pattintékat használják-e eszközként.^{3a} Ez a csoportosítás nem jelez időrendi utalást: bár a kőmag-eszközöket többnyire az idősebb-őskőkörben készítik (pl. a szakóca), kőmageszköz a solutréi levélhegyek egyrésze, a mezolitikus pic, viszont hasíték-eszköz az alsó-paleolit szilánk kultúrák eszközyanaga.

A következőkben felsoroljuk az őskör és átmeneti körök fontosabb eszközalakjait és szükség szerint röviden le is írjuk őket. Képüket a hivatkozott cikkek képei alapján közöljük.

Kőmageszközök

Az alsó-paleolitikum jellemző eszköze a *szakóca*. Nem használjuk a sajnálatosan elterjedt „*őkölkö*” és „*kézibalta*” kifejezéseket. A szakóca elő- és hátlapja rendszerint domború, mindkét lapját *kétoldali megmunká-*

¹ A magyar szakszavakat a középeurópai őskőkorkutatásban legáltalánosabban használt német nyelv szakkifejezéseivel vetjük össze elsősorban. Ahol szükséges, megadjuk a francia vagy másnyelvű szakkifejezést is.

² Bella Lajos a „pocanás” szóval jelölte a bulbust, de

ez nem ment át a használatba. A „bulbus” nemzetközileg használt szó, éppúgy, mint a „retus”.

³ Vö. *Narr, K. J.*, Zur Frage altpaläolithischer Kulturkreise. *Anthropos* 48 (1953) 773—794.

^{3a} Vö. *Narr, K. J.*, Faustkeil, Handspitze und Schaber. *Festschr. Jacob Friesen.* (Holstein 1956) 23.

lással (bifaciálisan) az egész felszínén durván, keménytechnikával retusálták. Éllefutása zezgűgös. Az idősebb, abbevíli szakócák általában *mandulaalakúak*, a fiatalabb, acheuli szakócák alakja változatos. Általában *tojásdad-*, *szív-*, *körte-*, *lándzsahegy-*, *háromszög-*, *nyelv-*alakú és *vágóéllel ellátott* szakócákat különböztetnek meg.⁴ A német szakirodalom használja a 10–12 cm-nél kisebb szakócákra a „Fäustel” elnevezést, amelyre véleményünk szerint nem szükséges magyar megfelelőt kieszakolni. *Fél-szakócáknak* nevezzük azokat az eszközöket, amelyek egyik lapjukon szakócaszerűen megmunkáltak, másik lapjuk megmunkálatlan, bulbusos.

A távolkeleti alsópaleolitikum jellemző eszközei, de Nyugateurópában is megtalálhatók a *hasogatók* (1. kép; *M—B. Abb. 11/59*). Ezek kavicsból, vagy görgeteg kövekből készült durva kőmageszközök, hátlapjuk sima, előlapjuk felől alkalmazott szakócaszerű, durva retussal ívelt, vagy egyenes *munkált* dolgoztak ki peremükön. Közeláll hozzájuk a kétoldali megmunkálású, ugyan-csak kavicsból készült kőmageszköz-alak, a *hasító eszköz* (2. kép; *M—B. Abb. 11/61*).

Újabban Afrikából, de Európából is leírtak olyan kultúrákat, amelyek a feltevést az igen régi — pl. a heidelberginek megfelelő fejlettségű — ősember készítette. Ezek az eszközök többnyire nem kovából, hanem vulkáni vagy üledékes kőzetekből készültek, általában nagyméretűek, keresztmetszetük paralelogramalakú, kidolgozásuk nagyon kezdetleges. Összefoglaló néven *kavicsparoknak* (pebble-culture) nevezik őket. Főbb eszköztípusaik: az *orros-*, *öblözött-kaparók*, *hegyek és durva árvésők*.⁵

Külön csoportként kell kiemelnünk a solutréi és a *Szeleta-kultúra* eszközeit. Az utóbbiak sok vonásukban még alsópaleolitikus jellegűek, más vonásaikban már a felsópaleolitikum fejlettebb alakjait és technikáját hordozzák. Vezéreszköz a *levélhegy*. Szabályos körvonalú, kétoldali megmunkálású, egyenes éllefutású eszközök, mindkét lapjuk teljes felszínén pikkelyes, solutréi retussal fedett, amely a francia és spanyolországi solutréi levélhegyeken gyakran kétoldalian részarányos sorokban helyezkedik el. A levélhegyek mind a szeleteiben, mind a solutréiben lehetnek valódi kőmageszközök, ilyenkor keresztmetszetük lencsealakú, vagy hasíték-eszközök, amikor keresztmetszetük többnyire D alakú (plankonvex).⁶ Körvonalukat tekintve megkülönböztetethetünk *babérlevélhegyeket* (3. kép.; *Kadić*⁷: XX. tábla, 1), amelyeknek alapja a magyarországi szeleteiben többnyire lekerekített, de akad közöttük a francia solutréi babérlevélhegyekre emlékeztető, hegyes alapú is (4. kép.; *Kadić*: XX. tábla 2). Egyik jellegzetes változat a *nyárfalevélhegy* (5. kép.; *Kadić II.*⁸ II. tábla, 2), a másik a *fűzlevélhegy* (6. kép.; *Freund*⁹ Bild 2/4, 6; *S—B—P.*¹⁰ fig. 4/14). Élesen el kell választani a fejlett levélhegyektől a *korai-szeletai levélhegyet*, amelyet inkább szakócának kellene nevezni, de jellege, különösen tompa élretusa attól is megkülönbözteti (7. kép.; *Kadić XVIII.* tábla, 5, 6). Az *egyoldalú levélhegy* (8. kép.; *Freund* Bild 2/1, 2) minden esetben hasíték-eszköz, egyik lapján levélhegy módra megmunkált, másik, bulbusos lapja

sima. A mi régészeti leleteinkben nagyon ritka. Ezidő-szerint teljesen hiányzik paleolitikumunkból a *solutréi nyeles hegy* (9. kép.; *Freund* Bild 2/9, 10; *S—B—P.* fig. 4/15—18). Ugyancsak ismeretlenek nálunk a *Par-pallo-típusú nyeles hegyek* (10. kép.; Sbaikien-Spitzten: *Freund* Bild 3/1, 5) számos változatukban, s a francia késői solutréi sokféle (homortialapú, rombuszalakú stb.) levélhegyei. Ismételjük: a levélhegyek egyrésze hasíték eszköz, de nem lett volna célszerű a többséget képviselő kőmageszközöktől elválasztva közölni őket.

Hasíték-eszközök

Ennek a csoportnak eszköz-alapformáit: a szilánkokat és pengéket egyaránt *magkövekről* választják (hasítják, repesztik) le. Az idősebb- és középső-őskőkör leggyakoribb magkőtípusai: a *díszkoid* (11. kép.; *M—B. Abb. 16/4*; *B¹¹* fig. 1/8, 9) magkövek, *díszkoszok* (12. kép.; *M—B. Abb. 17/5*), *hasábos-* (13. kép.; *M—B. Abb. 17/6*), *piramisalakú-* (14. kép.; *M—B. Abb. 17/7*), *gömbölyded* (15. kép.; *M—B. Abb. 17/8*) magkövek. Jellegzetes a levalloisi kultúra két magkőtípusa, a *levalloisi-szilánk magkö* (16. kép.; *B. Fig. 1/5*) és a *levalloisi-hegy magkö* (17. kép.; *B. Fig. 1/8, 9*). A felsópaleolitikum magkövei *kúposak* vagy *hengeresek*, a pengék jellegzetes *lapkás* negatívjaival.

A levalloisi, clactoni, tayaci kultúra és a moustiéri eszközök egyrészenek is alapformája a *szilánk*. Viszonylag széles, rövid pattintékok ezek, többnyire összefutó (konvergens) oldalélekkel. A hátlaon erősen kiemelkedik a bulbus, az alapnál többé-kevésbé széles *leütési felület* képződik. A magkönek azt a részt, amelyről a szilánk leválik *leválási felszínnek* nevezzük. A leütési felület a bulbusos hátoldallal a leütési szöveget zárja be.

A szilánk kultúrák közül a *clactoni* a kezdetlegesebb. A leütési felszínnek simák, a leütési szög tompaszög. A clactoni szilánk szélei lehetnek retusáltak.

A *levalloisi* szilánk leütési felülete *megmunkált*, körvonala lehet sokszögű, többé-kevésbé téglalap-, vagy másféle alakú. A leütési szög 90°-nál nagyobb (18. kép.; *B. Fig. 1/1, 2*). A *levalloisi hegy* széles alapú, háromszög alakú, különben megfelel a lev. szilánknak (19. kép.; *B. Fig. 1/3, 4*; *N.*¹² Abb. 2/1, 2). A levalloisi hegy peremét gyakran tartósító retussal látják el, ilyenkor *retusált levalloisi hegy-ről* beszélünk (20. kép.; *B. Fig. 1/11*). A túlrövid, torzalakú, szabálytalan darabokat Bordes nyomán *ál-levalloisi hegyeknek* (21. kép.; *B. Fig. 1/8, 9*) nevezzük.

A középső-őskőkori *moustiéri kultúra* eszközkinésének javarésze szilánkokból készült. Legjellegzetesebb eszköze a háromszög alakú *moustiéri hegy* (22. kép.; *B. Fig. 1/10*; *N. Abb. 2/3, 5*). Csicsa az alappal — amely lehet megmunkált leütési felületű — szemben van. Az oldalélek többnyire egyenesek, legfeljebb enyhén ívelték, *alakító retussal* vannak ellátva, amely általában lépcsős retus és néha meglehetősen magasan felfut a felületre. Ez utóbbi esetben *Markkleberg hegynek* is

⁴ Vö. Müller-Beck, Hj., Zur Bezeichnung paläolithischer Artefakttypen. Alt-Thüringen 3 (1957/58) 140—200. (A továbbiakban „M-B.”-vel jelöljük.) 13—15. kép.

⁵ Rust, A., Artefakte aus der Zeit des Homo heidelbergensis. (Bonn 1956).

⁶ Hj. Müller-Beck (Das obere Altpaläolithikum in Süddeutschland. [Bonn 1957] 32) lényegesnek tekinti a levélhegyek keresztmetszetét. Nálunk is jelentkezik az eltérés a szeletai bükki és dunántúli csoportja levélhegyeinél. A lencse-keresztmetszetű levélhegyek rendszerint kőmageszközök, a D alakú keresztmetszetűek hasíték-eszközök; szilánkból készültek. Vö. Vértes L., Acta Arch. Hung. 5 (1955) 261—278.

⁷ „Kadić” = Kadić O., Földt. Int. Évk. 23 (1915) 151—278.

⁸ „Kadić II” = Kadić O., Földt. Int. Évk. 30 (1934) 1—147.

⁹ „Freund” = Freund, G., Die Blattspitzen des Paläolithikums in Europa. (Bonn 1952).

¹⁰ „S—B—P” = Sonnevile-Bordes, D. — Perrot, J., Lexique typologique du Paléolithique supérieur, BSPF 51 (1954) 327—335.

¹¹ „B” = Bordes, F., Principes d’une méthode d’étude des techniques de débitage et de la typologie du paléolithique ancien et moyen. L’Anthropologie 54 (1950) 19—34.

¹² „N” = Narr, K. J., Die Steinwerkzeuge aus der Zeit des Neandertalers. In: Tackenberg, K., Der Neandertaler und seine Umwelt. (Bonn 1956) 49—67.

nevezik (23. kép.; N. Abb. 2/4, 6).¹³ Egyik gyakori változat a *nyújtott* (hosszúak) *moustiéri hegy* (24. kép.; B. Fig. 1/13). Ritkábban fordul elő a *kettős moust. hegy* (25. kép.; M—B. Abb. 3/8).

A legtöbb kutató a *tayaci kultúrát* a moustiéri egyik változatának tekinti. Jellegzetes eszköze a *tayaci hegy* (26. kép.; B. Fig. 2/20), amely háromszög alakú, magas gerinőű, durván, karéjosan retusált.

Bizonyos moustiéri csoportoknak, így a magyarországi moustiérinek is a legjellegzetesebb eszközei a *kaparók*.¹⁴ Olyan — rendszerint széles — alakatlan szilánkból, vagy pattintékból, gyakran kavicsödredékből készült eszközök, amelyeknek változatos alakú munkalehetően hegyes szögben (40°–60°) fut le a többnyire megmunkálatlan hátoldal peremére. Valószínűleg bőrféjtésre, famegmunkálásra használták kés-szerűen. Számos kaparó változatot ismertünk, amelyek közül a fontosabbak a következők: az *egyenesélű-* (27. kép.; Sch.¹⁵ Abb. 16a; B. fig. 2/2), *ívelt-* (28. kép.; Sch. Abb. 16c—d), *homorú-* (29. kép.; Sch. Abb. 16b; B. fig. 2/3), *szegletes-* (30. kép.; M—B. Abb. 4/21; B. Fig. 2/4) kaparót, amelynek bulbosa a hegyétől oldalra esik, a *csúcsos kaparót* (31. kép.; M—B. Abb. 4/18, 19; Sch. Abb. 16e—f), amelynek hegye az alappal szemközt fekszik, élei egyenesek vagy íveltek. Ezt az alakot nehéz a moustiéri hegytől elkülöníteni, mivel a különbség a kettő között inkább csak szubjektíven fogalmazható meg. A *háromszögű kaparó* (32. kép.; Sch. Abb. 16h) egyenes munkaéle szemközt fekszik a csúcsos alappal. A *váltakozó retusú kaparó* (33. kép.; M—B. Abb. 6/29) egyik munkaélet az előlap, másikat a hátlap felől retusálták. *Kaparókésnek* nevezzük azt a jellegzetes kaparófélét, amely Tata moustiérijében gyakori, s leginkább a *kétoldali kaparóknak* (34. kép.; M—B. Abb. 6/28; B. Fig. 1/14) felel meg. Éle mindkét lap felől retusált, kespengé szerű, vékony, hasonló a fejlett szeletai levélhegyekéhez. Nem tévesztendő össze vele a *vékonyított jókú kaparó* (35. kép.; M—B. Abb. 5/27), amelynek a munkaélel szemközt peremét dolgozták ki durva, kétoldali retussal. Ritkább alakok a *hátoldali retusú kaparók* (36. kép.; M—B. Abb. 5/25; B. Fig. 1/15) és az egyenes-, ívelt- vagy homorú-*széles kaparók* (37. kép.; M—B. Abb. 4/22, 24), amelyeknek széles munkaéle az alappal szemközt fekszik, s a háromszögű kaparókhöz hasonlóak. Különleges kaparófélék a *gerezd-kaparók* (38. kép.; raschiato „a spicchio”: Blanc¹⁶ fig. 5). Kavicsból készültek, amelyet két párhuzamos hasítással három darabra ütnek, s így egy középső és két szélső gerezd keletkezik, amelyeknek egyik éle retusálják. A taitai moustiériben gyakoriak. Jellegzetes és „vezérvölvületként” magasra értékelt alak a *szakóca-kaparó* (39. kép.; M—B/EuG.¹⁷ Abb. 2), amely háromszög keresztmetszetű *magkőbaltá*-szerű eszköz, hátoldala sima, előoldalának egész felszíne megmunkált és csúcsa van. Müller-Beck szerint a Rajnától keletre, a micoqui kultúrának megfelelő szintre jellemző. Vannak különleges kaparó-alakok, amelyeket egy-egy lelőhelyről neveztek el. Ilyen a *Jabrud-kaparó* (40. kép.; N. Abb. 3/10), amely derékszögű, szegletes

kaparó, a *Subalyuk-kaparó* (41. kép.; N. Abb. 3/11), amely háromszögkörvonalú, egyenes élű kaparó, a *Tata-kaparó*,¹⁸ amely a gerezd-kaparóknak egy jellegzetes változata: kavicsból készült, egyik oldalának teljes felszínét durván, másik oldalának peremét finomabban dolgozták ki egyenes élű kaparóvá (42. kép.). A *La Quina-kaparó* (43. kép.; N. Abb. 3/12) az ívelt kaparóknak egyik nagyméretű, D alakú változata. A *meredek retusú kaparó* (44. kép.; B. fig. 2/8, 9, M—B. Abb. 8/39) rendszerint alakatlan szilánk, amelynek peremét hosszabb-rövidebb szakaszon meredek, egysoros retussal látták el.

A moustiéri kultúra eszközeihez tartoznak a *csontkötött szilánkok* (45. kép.; B. Fig. 2/10), amelyeknek felső végét ferdén vagy derékszögben retusálták, továbbá a nagy *tompított hátú szilánkok* (46. kép.; M—B. Abb. 7/36) *természetes hátú penge*, *fojazott élű eszközök* és a *gyaluk* (47. kép.; M—B. Abb. 10/56), amelyek durván megmunkált, a Tata-kaparókhöz hasonló eszközök. Jellegzetesek a háromszögletes *moustiéri hasítóékek* (48. kép.; M—B. Abb. 8/41; B. fig. 2/11) és a *retusált ütőkövek* (49. kép.; M—B. Abb. 10/55), amelyeket kavicsból, durva kétoldali retussal készítenek.

A moustiéri kultúrában nincsenek még kikristályosodott, állandó alakú csonteszközök. A csontot (agancsot) felhasználták ugyan munkájuknál, de főként csak a retusáláshoz *üllöként*, vagy a kézbeillő alakú töredékeket időleges, *véletlen eszközként*.¹⁹ Egyes csontdarabokra biztosan meg nem állapítható, de valószínűleg kultikus céllal párhuzamos rovátkákat, néha egyszerű geometrikus vonalakat véstek. Ezeket *vadászjegyeknek* nevezik.²⁰

A felsőpaleolitikum eszközei nem szilánkon, hanem *pengéből* készültek. Pengének nevezzük azt a — magkőről rendszerint nyomással, vagy lágyütővel leválasztott — kovapattintéket, amelynek két oldalale megközelítőleg párhuzamos és hossza legalább kétszerese a szélességének. Hátoldala sima, a bulbos kicsiny, előoldalán egy vagy több hosszanti gerinc fut végig (50/1, 2, 3. kép.; Bandi²¹ Taf. XL—XLII.). A retusálatlan penge rendszerint csak alapformája a belőle retusálással készíthető eszközfélek: félkész gyártmány. Felhasználására a továbbiakban visszatérünk. A másik felsőpaleolitikus eszköz-jellegzetesség a *vakaró*. Kezdetlegesebb alakban ugyan előfordul már az alsó- és középső paleolitikumban, de fénykorát csak a jégkor végén éri el. A vakaró retusa a jellegzetes, ún. *vakaróretus*, vagy *legyezőretus*, közvetlenül egymás melletti, párhuzamos, hosszú pattintásokból áll. Ez a retusa — rendszerint többé-kevésbé magas — előlapról indulva meredeken (kb. 60–80°-os szögben) fut le a sima hátlapra. A vakaróretus ívelt, vagy homorú stb. munkaélet képez. A vakarót valószínűleg gyaluszerűen használták, tehát a sima hátlapon, az ún. *vakarótalpon* csiszították a letisztítandó, ill. simára gyalulandó bőrön vagy fán. A típusokat részint a munkaél alakja, részint a felhasznált kovahasíték jellege alapján osztályozzák. Leggyakoribb típusok a *vakarópenge* (51. kép.; Sch. Abb. 14k—s; Kl.²² Abb. 1/1) penge végén készült, általában ívelt vagy félkörű munkaélel.²³ A *kettős vakaró-*

¹³ Megjegyzendő, hogy R. Grahmann Markkleeberg monográfiája (The Lower Palaeolithic Site of Markkleeberg and Other Comparable Localities near Leipzig. Transact. of the Amer. Phil. Soc. 45. 6 [1955] 509—687.) nagyszámú ábrája között e típus egyáltalán nem szerepel, így feltehetőleg indokolatlanul nevének Markkleeberghez kötni, hiszen ugyanakkor a Subalyukban több ilyen eszköz is van.

¹⁴ Az elnevezést a hazai kutatók is különbözőképpen használják. Kadić és Roska a Kratzert nevezi kaparónak, Hillebranddal együtt a Schabert nevezzük kaparónak és a Kratzert vakarónak.

¹⁵ „Sch.” = Schwabedissen, H., Die Federmesser-Gruppen des nordwesteuropäischen Flachlandes. Offa Bücher. (Neumünster 1954).

¹⁶ „Blanc” = Blanc, A. C., I Paleantropi di Saccopastore e del Circeo. Quartär 4 (1942) 1—32.

¹⁷ „M-B/EuG.” = Müller-Beck, H., Paläolithische

Kulturen und Pleistozäne Stratigraphie in Süddeutschland. EuG 8 (1957) 116—140.

¹⁸ Vértes L., Arch. Ért. 85 (1958) 127—131.

¹⁹ Vö. Breuil, H.—Barral, L., Bois de cervidés et autres os travaillés sommairement au Paléolithique Ancien du Vieux Monde et au Moustérien des Grottes de Grimaldi et l'Observatoire de Monaco. Bull. du Mus. d'Anthr. Préh. de Monaco 2 (1955) 1—26.

²⁰ Vö. Roska M., Arch. Ért. 81 (1954) 155—162.

²¹ „Bandi” = Bandi, H. G., Das Silexmaterial der Spätmagdalénien Freilandstation Moosbühl bei Moosseedorf. Jahrb. d. Bern. Hist. Mus. 22/23 (1952/53) 77—134.

²² „Kl.” = Klíma, B., Statistická metoda — pomůcka při hodnocení paleolitických kamenných industrií. PA 47 (1956) 193—209.

²³ Egyes német szerzők mind a vakarót, mind a kaparót „Schaber”-nek nevezik. Véleményüket nem tesszük magunkévá.

penge (52. kép.; Sch. Abb. 15a—1) mindkét végén egy-egy önálló vakaróval van. A *nyeles vakaró* (53. kép.; Sch. Abb. 15m—p) szélesebb szilánkon készült, nyélkiképzéssel. Rövid pengén — az átmeneti kőkorból a clactonira emlékeztető szilánkon is — készült a *jélkörű vakaró* (54. kép.; Sch. 15s—z; S—B—P fig. 2/13), míg a *köralakú vakaró* (55. kép.; Sch. Abb. 14z²—z³; S—B—P. fig. 2/6) munkaéle köralakban fut. E két utóbbi alakot és néhány egyéb vakarópenge származékot gyakran *rövid vakaró* néven foglalják össze. A *hajógerincalakú vakaró* (56. kép.; Kl. Abb. 1/11; S—B—P. fig. 3/2, 3) legyezőretusa egy vastos penge, vagy magas szilánk középső gerincéből indul ki sugárirányban. Az *orros vakaró* (57. kép.; Kl. Abb. 1/14; S—B—P. fig. 3/14, 15) munkaéle kis, orrszerű, tompa csúcsot képez, a *hegyesen ívelt vakarónál* (58. kép.; M—B. Abb. 18/4) az orrszerű vakarócsúcs töretlen, ívelt vonalban folytatódik az oldalélek retusában. A *magkővakaró* (59. kép.; Kl. Abb. 1/15; *Bandi* Taf. XXII., Feld. 2) munkaéle a magkő, vagy magkőszzerű szilánk talpának peremén készült. A *gyaluvakaró* (60. kép.; Kl. Abb. 1/16; M—B. Abb. 19/16) megfelel a hasonló nevű moustéri eszköznek, de kidolgozása finomabb, retusa legyezőretus. A fenti általános típusokon kívül megkülönböztetnek még néhány ezekből fejlődött változatot. Megjegyzendő még, hogy a gyakori *magasvakaró* kifejezés eredetileg a hajógerincalakú vakaróra vonatkozott, de kiterjesztették minden olyan vakaróra, amelynek magas előlapjáról futnak le a legyezőretus hosszú lapkái.

A felsőpaleolitikum *pengehegyei* alatt olyan eszközöket értünk, amelyeknek felső végét retussal hegyesre dolgozták ki. Sok pengehegy típusot kultúrák, vagy csoportok vezéreszközének tekintenek, ezért lényeges őket pontosan elkülöníteni. Az *Audit-hegy* (61. kép.; Br.²⁴ fig. 1/1—4; Sch. Abb. 4a—d) széles, durva pengén készült, amelynek egyik oldalélét egysoros retussal látták el. A retus töretlen ívben átszeli a penge végét és az épen hagyott él felső végéig fut. A *Chatelperron-hegy* (62. kép.; Br. fig. 1/6, 7; Sch. Abb. 4e—f) hasonló, de a penge keskenyebb és a retusált ív laposabb. A *Gravette-hegy* (63. kép.; Br. fig. 1/8, 9; Sch. Abb. 4g—n) az előzőkből fejlődött: karsú, keskeny pengén készült, retusált éle egyenes vagy csak alig ívelt és átlósan szeli át hosszában a pengét: az alap egyik oldalától a másik oldal felső végéig fut. Az *aurignaci pengehegy* (64. kép.; l. még: M—B. Abb. 24/67) alul-felül csúcsban végződő, köröskörül erőteljes retussal ellátott penge. A *Font-Yves-hegy* (65. kép.; M—B. Abb. 23/52) lekerekített alapú, finoman retusált csúcsú kis pengehegy. A *Vachons-hegy* (66. kép.; M—B. Abb. 23/51) már a törpe eszközök felé közelítő karsú pengehegy, amelynek hátoldala is retusált a csúcsnál.

Több válfaját ismerjük a *vállas hegyeknek*. Ilyen a *nyugateurópai alak* (67. kép.; Sch. Abb. 6a—f), amely olyan — az átfogójával függőlegesen álló — háromszöghöz hasonlít, amelynek két befogója enyhén homorú. A *keleteurópai alak* (68. kép.; Sch. Abb. 6k—n), amelynek válla határozottan kiképezett és megközelítőleg merőlegesen áll az eszköz hossz tengelyére, a *hamburgi típusú* (69. kép.; Sch. Abb. 7a—k), a *Havelte-hegy* (70. kép.; Sch. Abb. 71—p) stb.

Ugyancsak változatosak a felsőpaleolitikum *nyeles hegyei*. A legidősebb alak a *Font-Robert-hegy* (71. kép.; Br. fig. 12/4, 5; Sch. Abb. 10a—d), amely kétoldalian részarányos nyeles hegy, mind nyele, mind oldalélei retusáltak, csúcsa környékén a hátoldalát is ellátták felszíni retussal. A keleteurópai lehelyek jellegzetes eszköze a *Swidry-hegy* (72. kép.; Sch. Abb. 8a—d), az apró *ahrensburgi hegy* (73. kép.; Sch. Abb. 8e—v) az északeurópai késői paleolitikumban otthonos éppúgy,

mint a nagy és vastos *Lyngby-hegy* (74. kép.; Sch. Abb. 9a—p). A nyeles hegyek nyele az eszköz hossz tengelye vonalában, a közepén van, a vállas hegyeknél viszont az egyik oldalél folytatásába esik, s nyéllé csak a másik oldalél kisebb nagyobb beöblösödése teszi.

A törpe eszközök (mikrolit) csoportjába tartozik a *törpe nyílhegy* (75. kép.; M—B. Abb. 23/54; Kl. Abb. 5/54), amely apró, lekerekített alapú vagy kettős-hegy, élei íveltek, retusa meredek. Az *azili-hegy* (76. kép.; M—B. Abb. 27/91) kisméretű, a Chatelperron-hegyre emlékeztető, durván retusált eszköz. A *tardenois-i-hegyek* (77. kép.; Bohm.²⁵ fig. 6/19—53) háromszögalakú, karsú, gyöngyretussal ellátott nyílhegy.

Az alsópaleolitikumtól az átmeneti kőkorig szinte minden kultúra eszközkészletében megtaláljuk az *árvésőket*. Virágkorukat a felsőpaleolitikum vége felé élik. Olyan számszámok ezek, amelyekben a vésőszűrű munkaélt kétfelől megmunkálással állítják elő. Ez a megmunkálás lehet a szokott retus, gyakrabban egy különleges pattintás, az *árvéső pattinték*. Az *árvésőnek* sok fajtája van. Osztályozásának is többféle módja lehet, s ezért szinte szerzőnként változik. Valamennyi *árvéső* alakot közös sajátosságaik alapján úgy rendszerezhetjük, hogy megjelöljük az *árvéső* két oldalának megmunkálási módját. Ezen az alapon megkülönböztethetünk S—S (sima-sima), R—R (retusált-retusált), S—R (sima-retusált) és R—S (retusált-sima) *árvésőket*.

Az *árvéső-él* elhelyezkedése és jellege alapján osztályozva beszélhetünk a *középső élű* (78. kép.; Sch. 2n—s; Kl. Abb. 3/27), *oldalélű* (79. kép.; Sch. Abb. 2a—d; Br. fig. 9, 10) *árvésőkről*. Ez utóbbiaknál a penge felső végét ferdén vagy derékszögben csonkították, s az *árvéső-pattintékot* valamelyik oldalél hosszában alkalmazták. Rokonságban áll vele a *sarkos árvéső* (80. kép.; Sch. Abb. 1a—h), amelynek *árvéső-pattintéka* esetenként a csonkítás mentén, máskor az oldalélen, vagy mindkét oldalon megvan. Jellegzetes sarkos *árvéső* változat a *papagájcsőr árvéső* (81. kép.; Sch. Abb. 1i—m; Br. fig. 45/34), a hajógerincalakú vakarókból származtatják le a *hajlott árvésőt* (82. kép.; Sch. Abb. 3a—f; Br. fig. 7), amelynél az *árvéső-élt* több egymással, legyezőretus-szerű *árvéső-pattinték* alkotja. A *sokszögű árvéső* (83. kép.; Sch. Abb. 3g—h) prizmatikus vastag pengén vagy szilánkon készült *árvéső*. A *kettős árvésőt* (84. kép.; Sch. Abb. 2j—m) úgy készítik, hogy egy penge alsó és felső végén egy-egy sarkos- vagy oldalélű *árvésőt* képeznek. Az *iker árvéső* (85. kép.; Sch. Abb. 2f—i) annyiban tér el tőle, hogy egy penge jobb és bal élén párhuzamosan helyeznek el egy-egy *árvéső-pattintékot*. A *magkő árvéső* (86. kép.; Sch. Abb. 3i) ritka eszköztípus. Egyes *árvéső* félék jellemzőek lehetnek bizonyos kultúrákra. Ilyen pl. a *Noailles-árvéső*, amely homorúan csonkított pengén képezett sarkos *árvéső* (87. kép.; M—B. Abb. 22/42). A keleti gravetti kultúra egyik megjelenési alakjára jellemző a *kanalas véső* (88. kép.; *Narr*²⁶ p. 123. skk.; S.²⁷ Tab. V/32, 33). Az *árvésőket* gyakran készítik más eszközalakkal közös pengére vagy pattintékra. Ilyenkor *árvéső-fűrő*, *árvéső-vakaró* stb. áll elő (89. kép.; *Bandi* Taf. XXXII—XXXIV).

A legkésőbbi őskőkor és az átmeneti kőkör egyes törpeeszközös kultúráira jellemző a *törpe árvéső*, amely általános felfogás szerint nem önálló, céltudatosan készített eszközfajta, hanem a trapézalakú kés (l. lentebb) előállításánál fennmaradó gyártási hulladék.²⁸

Az *árvésővel* és *fűrővel* rokon eszköz az északeurópai magdaléniben és a keleti gravettiben előforduló *ormosvéső* (90. kép.; Sch. Abb. 13a—h; Bohm. fig. 3/26—33). Munkaéle *fűrőszzerű*, de az eszköz hossz tengelyére ferdén áll, csőralakú, mindkét él felől retusált. A *fűrők* (91. kép.;

²⁴ „Br.” = Breuil, H., Les subdivisions du Paléolithique Supérieur et leur signification. Congr. Int. d'Anthr. et d'Arch. préh. (Genève 1912) 2. kiadás 1937.

²⁵ „Bohm.” = Bohmers, A. — Wouters, Aq., Statistics and Graphs in the Study of Flint Assemblages. Palaeohistoria 5 (1956) 1—38.

²⁶ „Narr” = Narr, K. J., Das rheinische Jungpaläolithikum. (Bonn 1955).

²⁷ „S.” = Savicki, L., Materiały do znajomości prehistorji Rosji. (Poznań 1928).

²⁸ Vö. Clark, J. G. D., The Mesolithic Age in Britain. (Cambridge 1932) Appendix I. 97.

Sch. Abb. 13/i—s; *Bandi* Taf. XXVI—XXVII) csúcsa néha ellentett retusú, általában az eszköz hossz tengelyében képezték ki, egyenes.

A felső paleolitikum pengeszármazékai között kell megemlítenünk a *háromélű eszközöket* (92. kép.; *Narr* Abb. 2/23). Különösen az aurignacira jellemzőek a *völgyelt pengék* (93. kép.; *B.* Fig. 2/12, 13; *Kl.* Abb. 8/74). Több egymás melletti völgyelés *fogazott eszközt* (94. kép.; *B.* Fig. 2/14—16; *Kl.* Abb. 75) alakít ki. Hasonló hozzá a *sűrű fogú, különleges retusálási módszerrel előállított fűrész* (95. kép.; *Sch.* Abb. 12a—e).

Az őskőkor végén és a — lényegében azonos eszköz-készlettel rendelkező²⁹ — átmeneti kőkorban a jellegzetes *törpe-eszközök* kultúrák (mikrolit kultúrák) éltek. Eszközöiket gyakran szabályos mértani idomok alakjára retusálták, ez esetben *geometrikus törpe-eszközökről* beszélünk, ellentétben a *nem-geometrikusakkal*.

Tudomásunk szerint nem állítottak fel elfogadható mérethatárokat a törpe eszközökre de általában a 3—4 cm-nél kisebb, arányosan karsú eszközöket sorolják ebbe a csoportba. A *törpe pengéket* eredeti, retusálatlan állapotban is felhasználták, de különbözőképpen alkalmazott retussal sokféle eszközt készítettek belőle. Ilyen a *törpe gravetti hegy*, amely csak méretében különbözik a már tárgyalt *Gravette-* (vagy *gravetti*) hegytől. Hasonló hozzá a *kremsi hegy* (96. kép.; *Sch.* Abb. 5a—i), amelynek többnyire mindkét élét retusálták, s finom, szinte tüszérű csúcsa van. Három észak európai — a magdaléni körbe tartozó — kultúra névadó eszköze a *késpenge* (97. kép.; *Sch.* Abb. 11a—l), amely apró, finom chatelperroni hegyre emlékeztet: egyik élén ívelt retus fut végig. A *tompított hátú penge* (98. kép.; *Sch.* Abb. 11m—p; *Bandi* Taf. XXVIII. Feld 2) a korai aurignaciban jelenik meg, virágkorát a legkésőbbi őskőkor törpe iparaiban és az átmeneti kőkorban éli. Egyik élén a hátoldalra majdnem merőleges retus — a „tompítás” — fut végig, másik éle ép. Több alakja van a tompított hátú pengékből fejlődött *csonkított törpe pengéknek* (99. kép.; *Sch.* Abb. 11v—x; *Bandi* Taf. XXIX—XXXI). Ezeket a „tompított” háton kívül az alsó, felső, vagy mindkét pengevéget a hossz tengelyre merőlegesen csonkítva retusálták. Geometrikus törpeeszköz a *félhaldalakú penge* (100. kép.; *Sch.* Abb. 12f—i; *Bohm.* Abb. 7/73—78), amelynek egyenes éle ép; ívelt, félhaldalakú élét retusálták. A tardenoisi kultúrára jellemző a *trapézalakú penge* (101. kép.; *Sch.* Abb. 12q—v; *Bohm.* Fig. 7/83—94), amelynek széles és keskeny változata ismert. Ugyancsak több változatban írták le a *háromszögű pengéket*, ezek közül a legáltalánosabbak az *egyenlőszárú* (102. kép.; *M—B.* Abb. 26/79) és *sánta háromszögű pengék*. Az ún. *kenti típusú háromszögű pengét* (103. kép.; *Sch.* Abb. 12n—p) gyakrabban nevezik *tört retusú pengének* (*Narr* Abb. 16/16). A *homorú alapú hegy* (szimmetrikus és aszimmetrikus) (104., 105. kép.; *Clark*, Appendix II., p. 105) a nyugateurópai mezolitikum egyik jellegzetes eszköze. Kultúra meghatározó értékű a *rombusz alakú hegy* (106. kép.; *M—B.* Abb. 26/82) is. A törpe kultúrákban is előfordul a *Birseck-pattinték* (107. kép.; *Sch.* Abb. 14a—j), amely egyes szerzők szerint horog volt, mások szerint a magkő alapjának kiegyengetése alkalmával lepatantt peremrész.

A *durvaeszközös* (heavy industry, Grobkultur) átmeneti kőkori kultúrákban a fent ismertetettekkel azonos kivitelű, nagyméretű vakarók, kaparók mellett gyakran találni levélhegyeket, szakóciókat és a szakóciókból fejlődött *pattintott baltákat*. A legjellemzőbb eszközök a *csákányok* (108. kép.; *Kl.* Abb. 8/73), amelyek kisebb számban már a felsőpaleolitikumban is megjelennek és a *hasítóékek* (109. kép.; *Clark* p. XXII), ame-

lyek ugyancsak a későbbi csiszolt balták előformái.

A fiatalabb őskőkor elején, az aurignaci kultúrában jelennek meg az első állandó, kikristályosodott alakú, esontból vagy agancsból és mammutagyarból készült eszközök, összefoglaló megjelöléssel: *csonteszközök*. Nem pattintással alakították őket, hanem pengékkel faragták és — esetleg — kőlapon csiszolták. Némelyik típusuk annyira csak egy bizonyos kultúrához kötött, hogy igen magas meghatározó értéke van. Ilyen a legelső állandó alakú csont lándzsa- vagy nyílhegy típus, a *hasított alapú csonthegy* (110. kép.; *Br.* fig. 15/bl), amely az aurignaci I kultúra jellemzője. Az aurignaci II-ben lép fel a *kétszűcsű lapos csonthegy* (111. kép.; *P.*³⁰ fig. 54), amely Nyugateurópában otthonos. Középeurópai megfelelője az *Olschewa-* (olschewai) *hegy*, melynek alapján kísérlet történt az aurignaci II és az Olschewa kultúra azonosítására (112. kép.).³¹ A francia aurignaci III csonteszköze az *ovális metszetű kétszűcsű lándzsahegy* (113. kép.; *P.* fig. 62), az aurignaci IV-é a *körkeresztmetszetű kétszűcsű lándzsahegy* (114. kép.; *P.* fig. 74), az aurignaci V-é, a *vésőalapú lándzsahegy* (115. kép.; *Br.* fig. 16/6,7). A périgordiból és a későbbi felsőpaleolitikumból ismerjük a *kettőszen véső alapú lándzsahegyet* (116. kép.; *P.* fig. 42). A magdaléni kultúrában használták a *villás alapú hegyet* (117. kép.; *Br.* fig. 15/b 2, 3), amely nem téveszthető össze a hasított alapú hegygel, mivel alapját nem hasították be, hanem V alakban „kifürészelték”.³²

Gyakori az egyszerű, hengeres *csontdárdahegy* (118. kép.; *Br.* fig. 16, 17), az ún. *simítócsont* (119. kép.; *Br.* fig. 22), a *csont-véső* (120. kép.; *Br.* fig. 21), a különböző *árak és török* és a jellegzetes *átúrt csontpálcák* (121. kép.; *Br.* fig. 20), továbbá a kör- vagy félkörkeresztmetszetű *csontpálcák* (123. kép.; *Br.* fig. 15a). A magdaléni kultúrát sok szerző a *szigonyok* (122. kép.; *Br.* fig. 30—36) alapján tagolja. A szigony lehet egy- vagy kétsoros *szakájú*.

A keleti gravetti kultúrában otthonosak a különböző típusú *agancs-balták* és *agancs-kapák*. Hasonló hozzájuk az észak európai *Lyngby-balta* taránd-agancsból készült nyele.

A csonteszközök között vannak olyanok, amelyeknek alakját előre megszabja a felhasznált csontfélé természetes alakja. Ilyen pl. a *könyökesont*-(ulna-)ár, vagy a *lábközepesont*-(metapodium-)ár. A legtöbb fent ismertetett típus fegyver volt, de sok „ipari” célú csonteszközt is készítettek, amire legjobb példa a lovasi szelteni bányalelet csonteszköz anyaga.³³ Lovason analógiátlan, vagy legfeljebb csak a mezolitik bányák csonteszközeivel analóg, csak egy bizonyos célra alkalmazott eszközök voltak, amelyek azonban a leletgyűjtésen belül jól körülhatárolt típusokat alkottak. Legjellegzetesebb közöttük az óriásgím lábközepesontjából készült *vájóeszköz* (i. m. I—III. tábla).

A fentiekben legjobb tudásunk szerint soravettük a paleolitikum és mezolitikum valamennyi lényegesebb és általánosabb eszközalakját. A felsorolásban esetleg nem szereplő változatok elnevezése már önként következik a megadottakból.

Ennek a nevezéktannak segítségével elkerülhetjük azokat — a paleolitikumban különösen súlyos tévedésekre vezető — félreértéseket, amelyek az eszközök pontatlan meghatározásából adódhatnak, s belekapcsolódhatunk abba a nemzetközi régészeti munkába, amely az utóbbi években indult meg *Bordes*, *Perrot*, *Bohmers* és mások kezdeményezéséből. Ennek a munkának az a célja, hogy az egyes kultúrákat vagy a kultúrák egyes helyi és időbeli változatait statisztikai módszerrel, a korábbi szubjektív megítélésnél sokkal tárgyilagosabban — mondjuk ki: — tudományosan rögzítse.

²⁹ Vö. *Laplace-Jaureche, G.*, Application des méthodes statistiques à l'étude du Mésolithique. BSPF 51 (1954) 127—139.

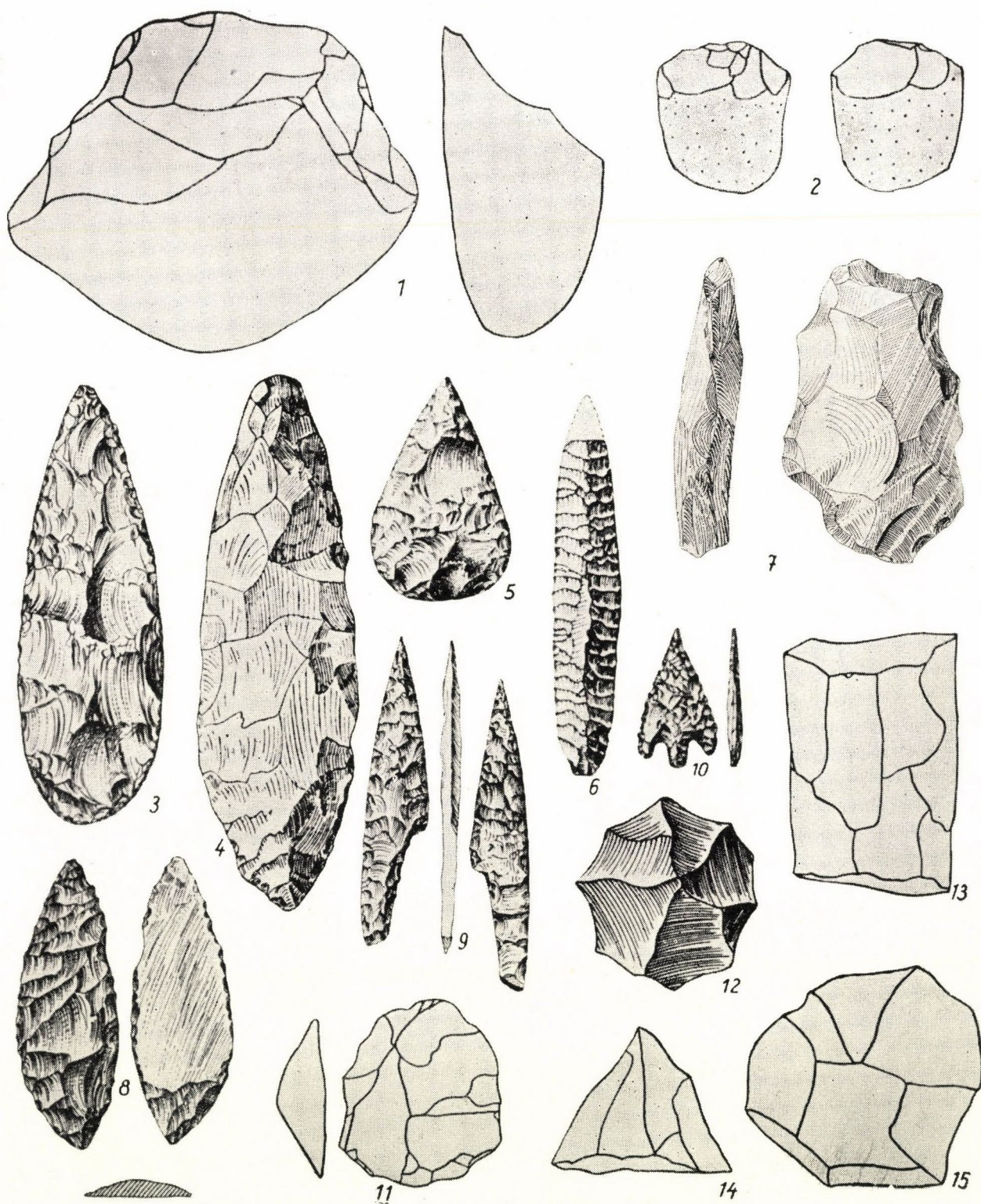
³⁰ „P.” = *Peyrony, D.*, La Ferrassie. Préhistoire 3 (1934) 1—92.

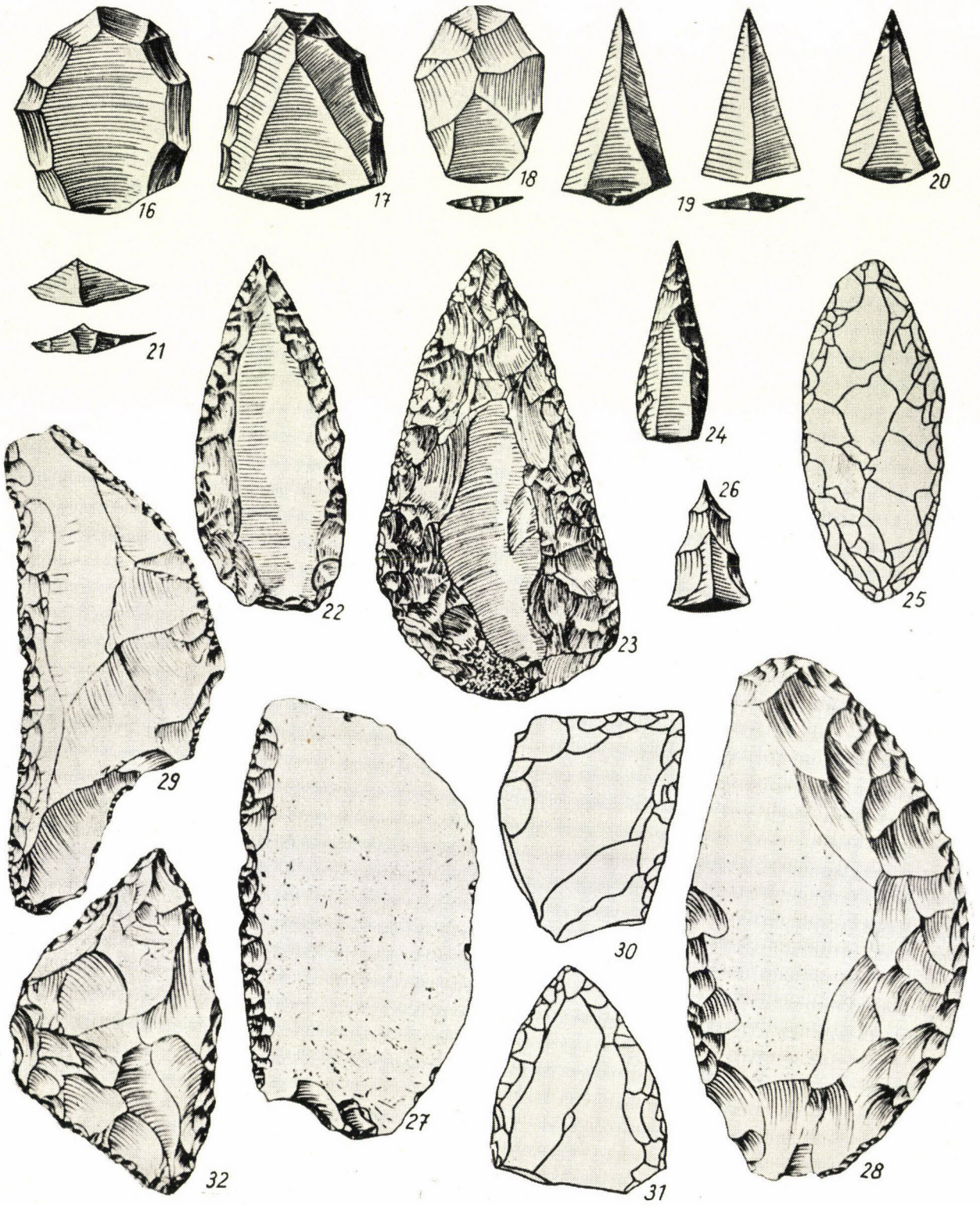
³¹ Vö. *Vértes L.*, Acta Arch. Hung. 5 (1955) 121—.; *Kormos T.*, Az ősember első nyomai a Karszt-hegység-

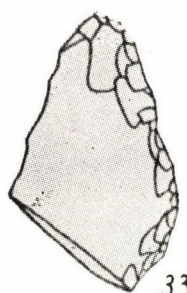
ben, Közl. a Magyarhoni Földt. Társ. Bkutató Biz. (1912) 47—54., 17. kép.

³² A felsőpaleolitikum kő- és csonthegeinek újabb összefoglalását l.: *Cheyrier, A.*, Impromptu sur la Séquence des Pointes du Paléolithique Supérieur. BSPF 55 (1958) 190—205.

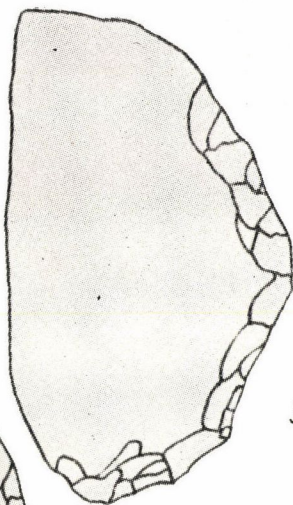
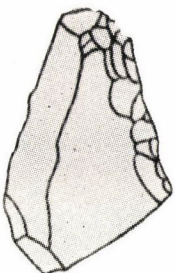
³³ *Mészáros Gy.*—*Vértes L.*; Acta Arch. Hung. 5 (1955) 1—34.

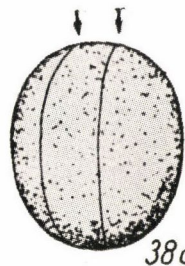
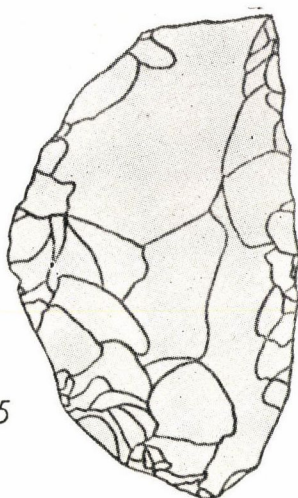

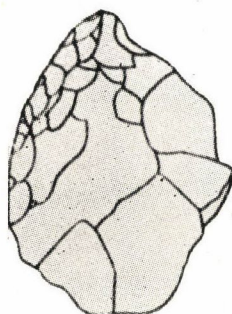
33

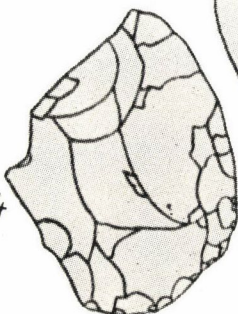
35

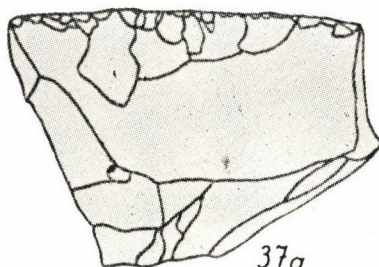
38a

34

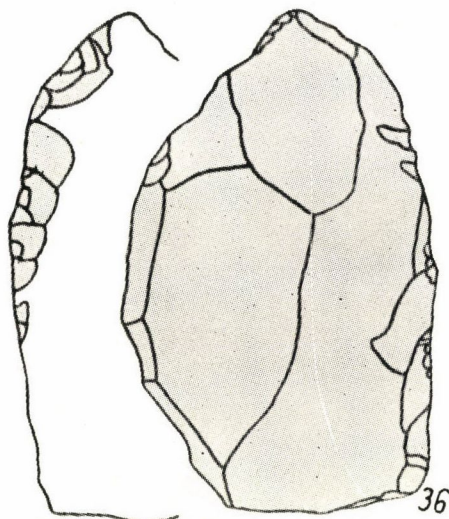
38b

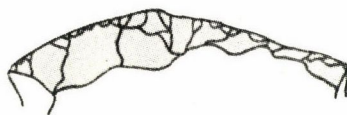
37a

38c

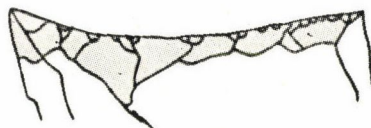
36

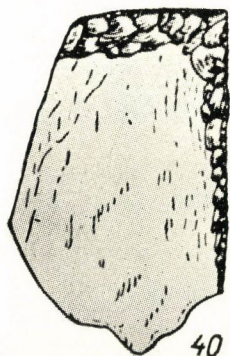
37b

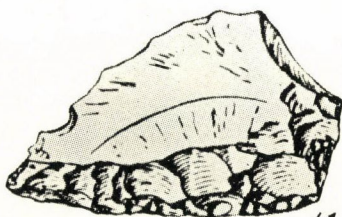
38d

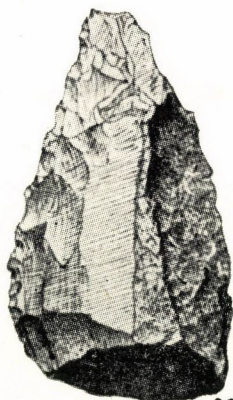
37c

40

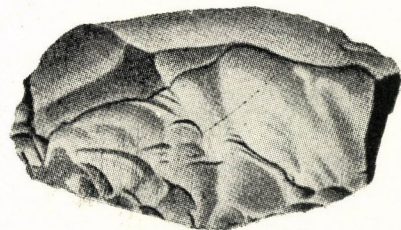
41

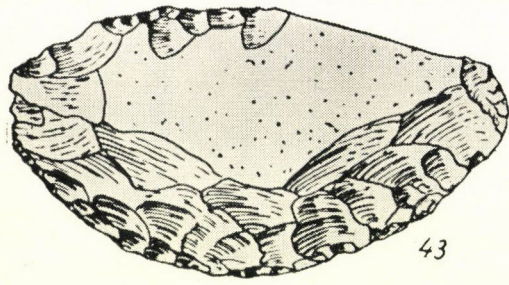

39

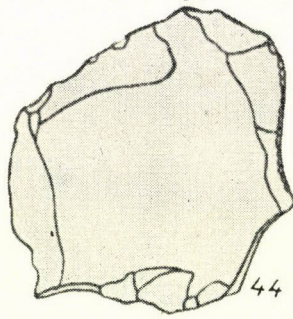

42

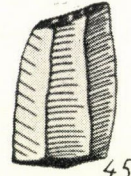

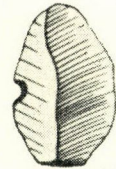
43

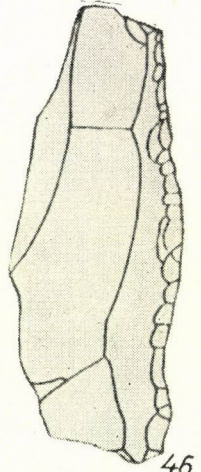
44

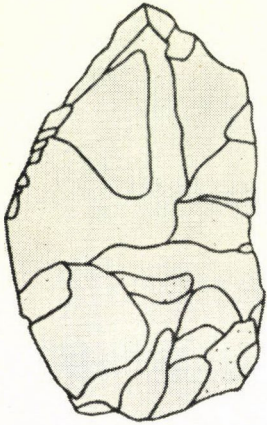
45

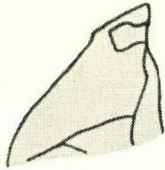
45a

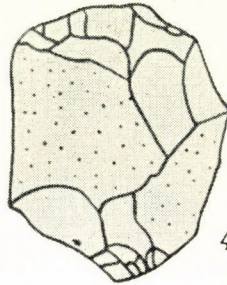
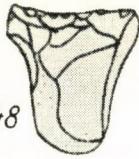
46

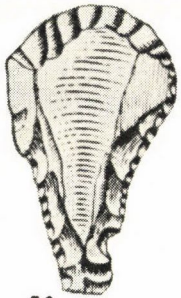
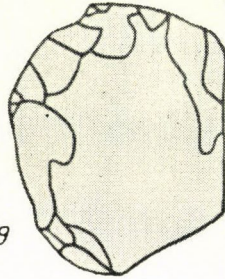
47

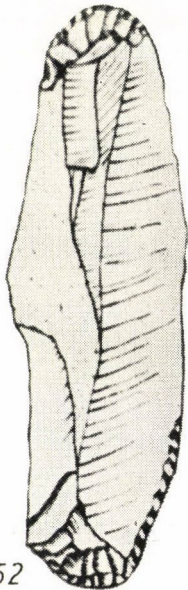
48

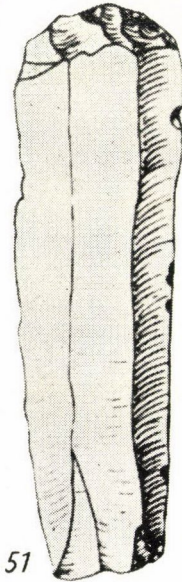
49

53

52

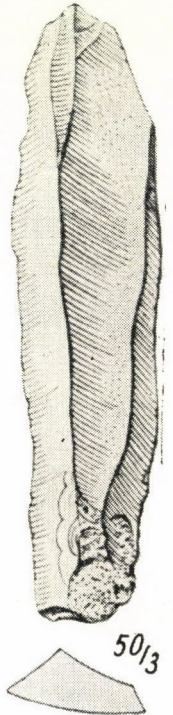
51

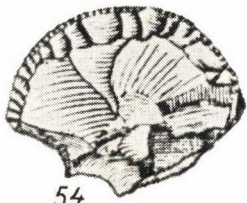
50/1

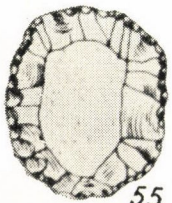
50/2

50/3

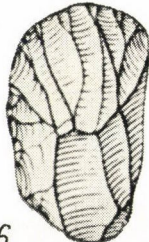
54

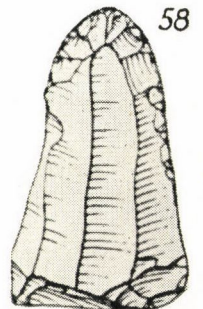
55

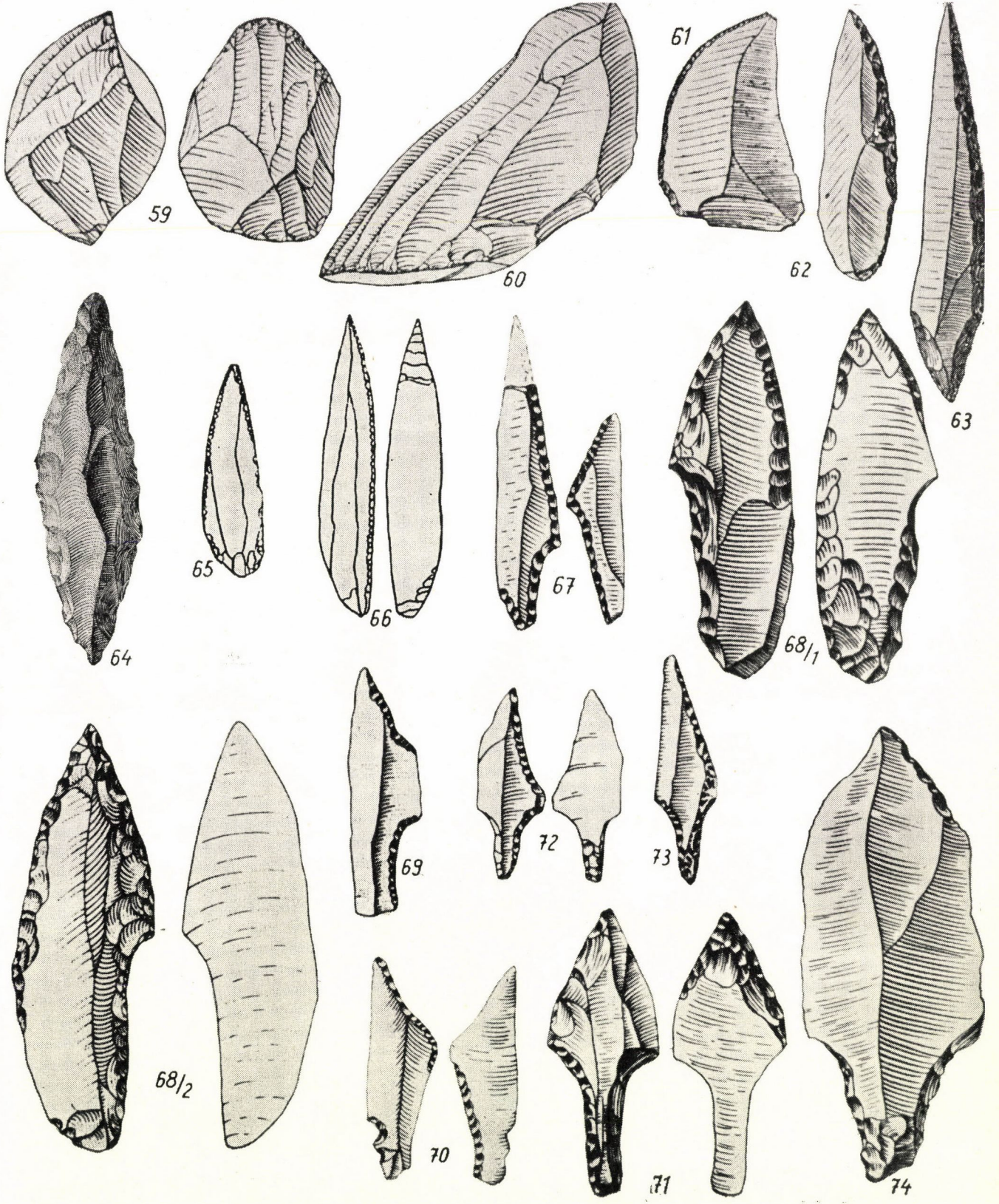
56

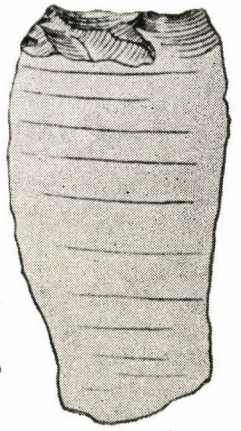
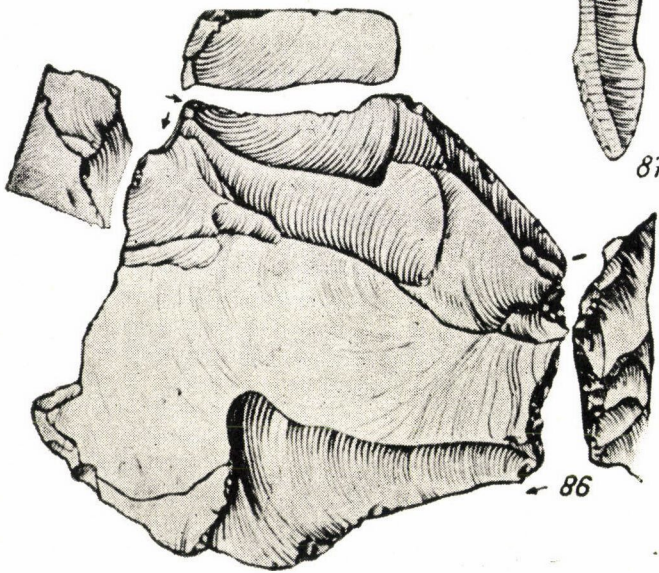
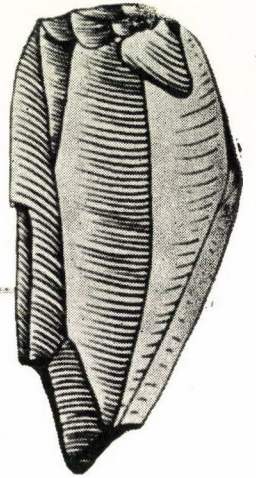
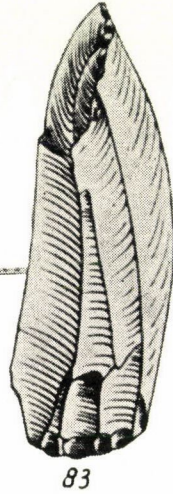
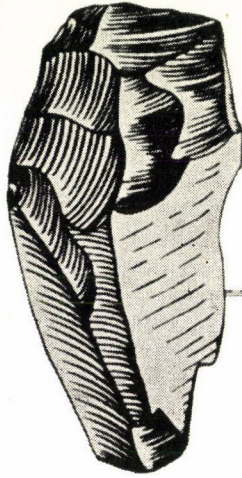
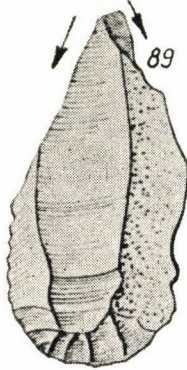
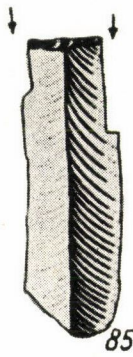
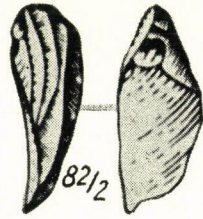
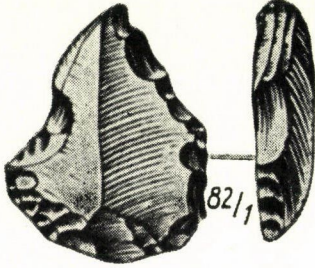
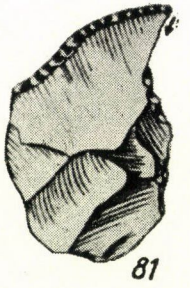
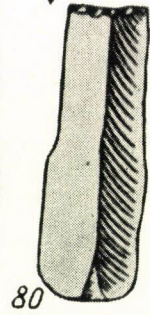
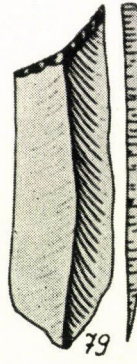
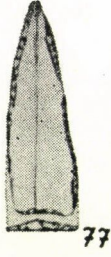
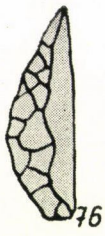
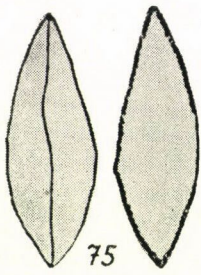

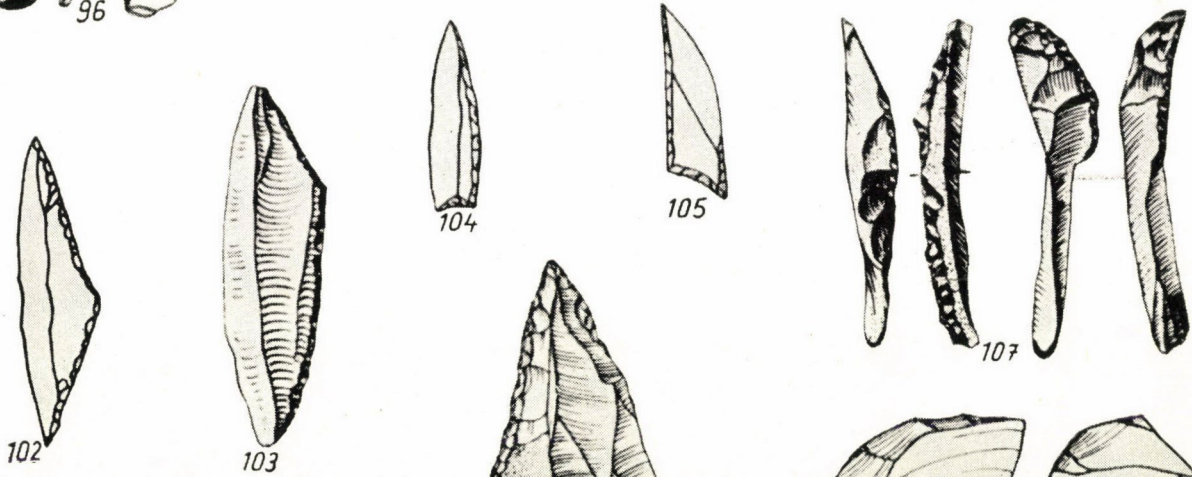
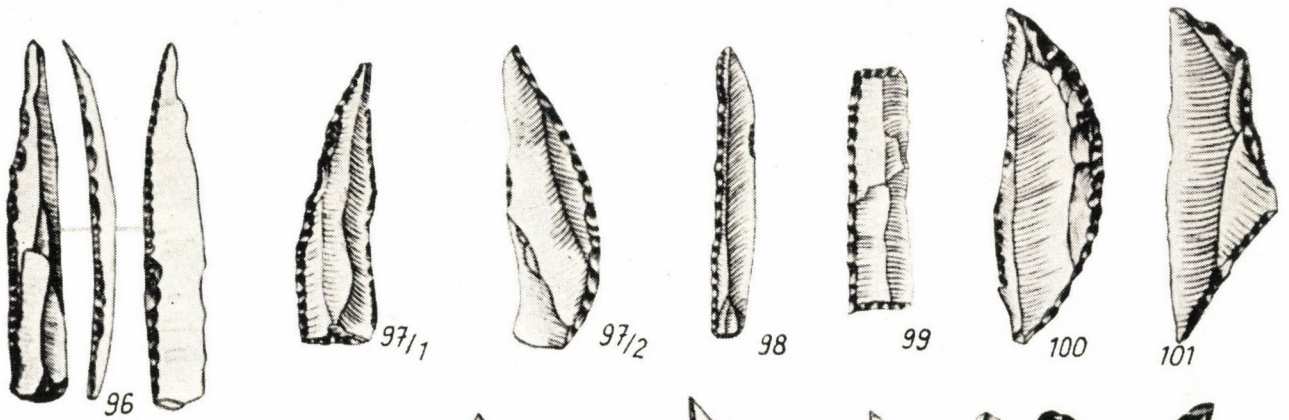
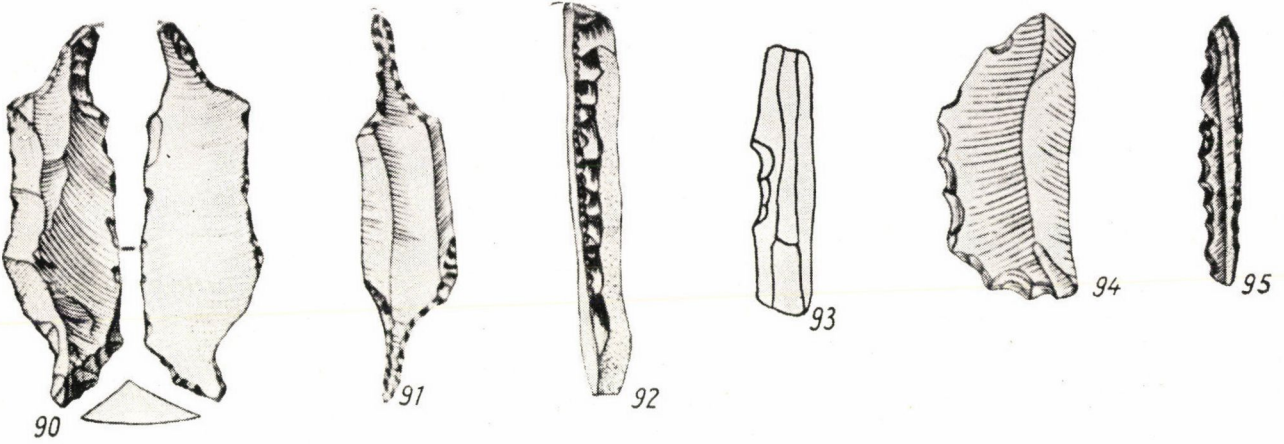
57

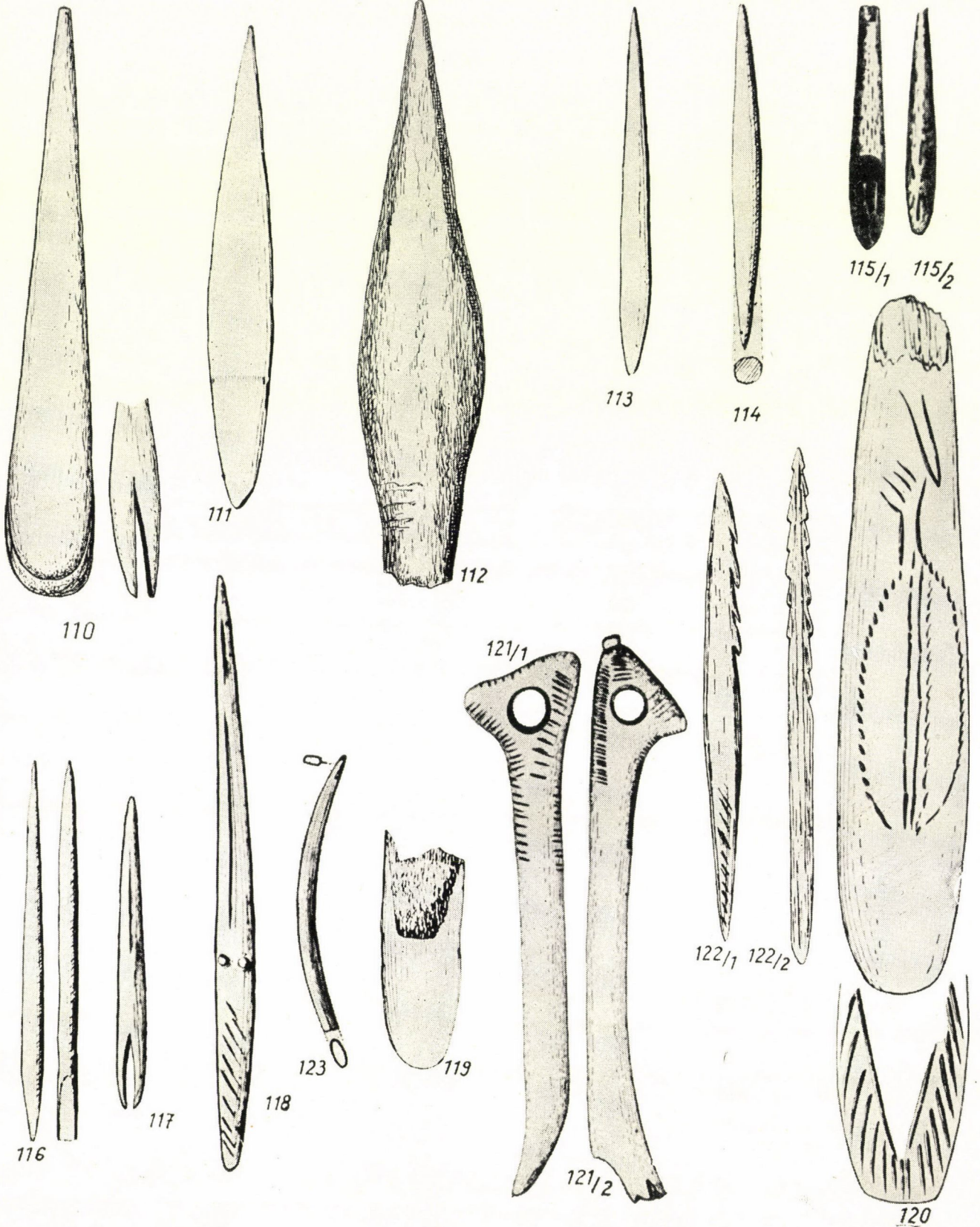

58

Őskőkori eszközök és eszközkészítő technika szakkifejezéseinek szótára

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy az őskör terminológiáját magyar, orosz, francia és német nyelven egyeztessük. Teljességre ennél a munkánál a nyelvi nehézségeken kívül már csak azért sem törekedhettünk, mert mindegyik kutatási területnek vannak olyan szakkifejezései — és eszközalakjai — amelyeket a másik terület egyáltalán nem ismer el vagy nem használ. Az eltérésekben tükröződik a kutatás módszertani különbözősége és a nemzetekre jellemző gondolkodásbeli különbség. Ezért szótárunkban a tényleges hiányosságokon kívül bizonyos fordításbeli lazaságok is lehetnek: nem pontosan ugyanazt jelenti a megadott szakszó a különböző nyelvekben. Hiányosságai ellenére is közöljük szöszedetünket egyfelől, mert okvetlenül segít a fogalmak tisztázásánál, másfelől, mert a tanulmányainkat idegen nyelvre lefordítók számára az eddigi súlyos bizonytalanságok és zavarok után legalább némi támasztékot nyújt. Egyes esetekben ugyanazon a nyelven több variációt is közlünk.

aganacs balta = pic en bois de cerf — Geweih-Axt, Geweih-Beil — тесло из рога
ahrensburgi hegy = pièce à cran atypique — Ahrensburger-Spitze
alap (eszköznél) = base — Schlagbasis, Basis — база
ál-levalloisi hegy = pointe pseudo-levalloisienne — Pseudo-Levalloisien-Spitze
ár = épingle — Ahle — шило
árvéső = burin — Stichel — резец
árvéső pattinték = coup de burin — Stichel-Hieb — выщербина реза
átfúrt csontpálca = bâton percé — Lochstab — выпрямитель, жезл начальника
Audit-hegy = couteau de l'abri Audit — Abri-Audit-Spitze (Bogenspitze)
aurignaci pengehegy = pointe d'Aurignac — Aurignac-Klinge — кинжаловидная пластинка
azili hegy = pointe azilienne — Azil-Spitze
babérlévelhegy = feuille de laurier — Lorbeerblattspitze — лавролистный наконечник
Birseck-pattinték = hameçon — Birseck-Lamelle, Angelhacken — кремневый крючок
bulbus = bulbe de percussion — Bulbus, Schlagbuckel — ударный бугорок
Chatelperron-hegy = pointe de Châtelperron — Chatelperron-Spitze — острие типа шателлерон
csákány = pic — Grobspitze, Pic — пика, топор-мотыга
csontkötött szilánk = éclat tronqué — Abschlag mit Endretusche
csontkötött törpe penge = lamelle tronquée, lamelle à troncature retouchée — Rechteckmesserchen — пластики с попережным лезвием
csontdárdahegy = sagaie — Knochenpitze, Speerspitze — наконечник из кости
csontpálca = baguette — Knochenstab
csontvéső = ciseau — Knochenmeissel — долото
csúcsos kaparó = racloir convergent — Spitzschaber
derékszögű törpe penge = rectangle — Rechteckmesserchen
diszkosz = disque — Diskus — дисковидное орудие
diszkoid magkő = discoïde — Moustier-Kern, Diskuskern — дисковидный нуклеус
dörzsölőkő = broyeur, molette — Reibstein
durva magkőtechnika = technique grossière — Grobkern-technik
egyeneslű kaparó = racloir droit — Geradschaber — скребло с прямым рабочим краем
egyoldalú levélhegy = pointe à face plane — Spitze mit ebener Ventralfläche
egyoldalon megmunkált eszköz = uniface — Einflächer — орудие с односторонней обработкой
egysoros retus = retouche marginale — einreihige Retusche — первичная обработка ретушью
egyszerűen vésőalapú lánzszahegy = pointe en os à base en biseau simple — abgeschrägte Pfeilspitze
él, szél = bord — Schneide, Kante — край
előlap (eszközé) = face supérieure — Dorsalfläche — верхняя сторона, спинка

fejlett magkőtechnika = technique évoluée — Feinkern-Technik
félholdalakú penge = segment de cercle — Kreisabschnitt, Halbrundmesserchen — сегментовидное орудие
félkör alakú vakaró = grattoir unguiforme — Halbrundkratzer — округлое скребло
félszakóca = Halbkeil
felszíni retus = retouche en pelure — Oberflächenretusche — сплошная ретушь
ferde árvéső = burin à bord biseauté — Schrägendstichel — косою резец
fiatalabb őskör = leptolithique, paléolithique supérieur — Jungpaläolithikum — верхний палеолит
fogazott (eszköz) = pièce denticulée — gezähnte (Klinge) — (орудие) с зубчиками на крае
Font-Robert-hegy = pointe à soie de la Font-Robert — Font-Robert-Spitze — наконечник с черенком
Font-Yves-hegy = pointe de Font-Yves — Kremser-Spitze
fúró = perceoir — Bohrer — проколка
fűrész = scie — Säge — пластинка с зубчиками
fűz/alevelhegy = feuille de saule — Weidenblattspitze
gerinc (pengén) = arête — Grat — грань
gömbölyded (magkő) = globuleux — kugelig — округлой формы
Gravette-hegy = pointe de la Gravette — Gravette-Spitze — острие типа граветт
gyalu = rabot — Hobel — скобель, тесло
gyaluvakaró = rabot — Hobelkratzer
gyöngyretus = Perlenretusche
hajlott árvéső = burin busqué — Bogenstichel — резец типа «бюске»
hajógerincalakú vakaró = grattoir caréné — Kielkratzer — нуклеидное орудие
háromélű eszköz = Dreikanter, Dreikantklinge, Raspel
háromszög alakú (szakóca) = triangulaire — dreieckig — треугольной формы
háromszögű kaparó = Dreieckschaber — скребло треугольной формы
háromszögű penge = triangle — Dreieckmesserchen, längs-schneidige Pfeilspitze — треугольная пластинка
hasábos (magkő) = prismatique — prismatisch — призматический нуклеус
hasíték = éclat — Spalte — отщеп
hasíték-eszköz = outillage dérivé de l'éclat — Spaltwerkzeug
hasító ék = tranchet — Spalter, Trapezmesser — транше
hasító eszköz = chopping-tool — Chopping-tool — заготовка
hasított alapú csonthegy = pointe à base fendue — Knochenspitze mit gespaltener Basis — наконечник дротика
hasogató = chopper — Grobschaber — заготовка нуклеуса
hátlap (eszközé) = face dorsale — Ventralfläche — обратная сторона, брюшко
hátoldali retusú kaparó = racloir sur face plane — ventral-flächiger Schaber
hegy = pointe — Spitze
hegy moustiéri = pointe moustiérienne, — à main — Handspitze, Moustierspitze — остроконечник мустьерского типа
hegyesen ívelt vakaró = grattoir ogival — spitzbogiger Kratzer
homorú élű kaparó = racloir concave — Hohlschaber — скребло с выемкой
horog = l. Birseck lamella
idősebb őskör = paléolithique inférieur — Altpaläolithikum — нижний палеолит
iker árvéső = Zwillingstichel — двойной боковой резец
ívelt élű kaparó = racloir convexe — Bogenschaber — округлое скребло
kanalas véső = hohlmeisselartiges Instrument
kaparó = racloir — Schaber — скребло
kavics-ipar = civilisation du galet taillé — Geröll-Industrie (Pebble-culture)
kemény ütés = taille à coup dure — Hartschlag
kenti típusú hegy = l. tört retusú penge

- késői* (kultúra) = évolué, supérieur — Hoch-, Spät- — поздняя ступень палеолита,
késői őskőkor = paléolithique tardif, p. final — Spät-paläolithikum — эппалеолит
késpenge = couteau — Federmesser — нож, клинок
kétsúcsú lándzsahegy (csont) = pointe biconique — bikonische Speerspitze
kétoldali megmunkálási eszköz = biface — Doppelflächer — двусторонняя обработка
kétoldali kaparó = racloir à retouche biface — beidflächig retuschiertes Schaber — скребло двусторонней обработки
kettős moustiéri hegy = limace, pointe double — Doppelspitze, Markkleeberg-Spitze — остроконечник листовидной формы
kettős árvéső = burin double, b. multiple — Doppelstichel — двойной резец
kettős vakarópenge = grattoir double — Klingendoppelkratzer — двойной скребок
kettős vésőalapú hegy = pointe à biseau double — zweiseitig abgeschrägte Speerspitze
kezdetleges magkőtechnika = technique grossière — Grobkerntechnik
korai (kultúra) = inférieure, vieux — Früh- — ранняя ступень
kova = silex — Silex — кремнь
köralakú vakaró = grattoir circulaire — Rundkratzer — скребок с круговой ретушью, круглый скребок
körömalakú vakaró = grattoir unguiforme — Daumen-nagelkratzer
körtealakú (szakóca) = micoquien — birnförmig — орудие типа ла-микок
középsőélű árvéső = burin dièdre droit, b. bec-de-flûte — Mittelstichel — резец срединный
középső őskőkor = paléolithique moyen — Mittelpaläolithikum — средний палеолит
lágú ütés = taille à coup moins dure — Weichschlag
lándzsahegy = pointe, javelot — Lanzen spitze — клинок-наконечник, копье
lándzsahegyalakú (szakóca) = lancéolé — lanzeoliert
lapkás-(retus) = facette — Kanellierretusche — фасета
la pos árvéső = burin plat — Flachstichel — плоский резец
la pos retus = retouche plate — Flachretusche
La Quina-kaparó = racloir type La Quina — La Quina Schaber
legyező-retus = vakaró-retus
lépcsős-retus = retouche à degrés — Stufenretusche
leütési felület = plan de frappe — Schlagbasis — ударная площадка
leütési szög = angle du plan de percussion — Abschlagswinkel
leválás (magkőről) = enlèvement — Trennung — отбивание
leválási felszín szilánkon = plan d'éclatement — Abschlagsfläche
leválási felszín magkővön = plan d'enlèvement — Trennfläche
levalloisi hegy = pointe levalloisienne — Levallois-Spitze — остроконечник типа леваллуа
levalloisi magkő = nucleus levalloisien — Schildkern — нуклеус типа леваллуа
levalloisi szilánk = éclat levalloisien — Abschlag — пластина типа леваллуа
levélhegy = „Blattspitze“ — Blattspitze — листовидный наконечник
Lynghy-balta = hache en bois de renne du type de Lynghy — Lynghy-Beil — топор лингби
Lynghy-hegy = pointe de flèche du type de Lynghy — Lynghy-Spitze — остроконечник типа лингби
magasvakaró = grattoir épais — Dickkratzer, Hochkratzer — скребок высокой формы
magkő = nucleus — Kernstein — ядрище
magkőeszköz = nucléiforme — Kernwerkzeug — нуклевидное орудие
magkővakaró = grattoir nucléiforme — Nukleuskratzer — нуклевидный скребок
mandulaalakú (szakóca) = amygdaloïde — mandelförmig — миндалевидной формы
Markkleeberg-hegy = l. kettős moustiéri hegy
megmunkált (leütési felület) = préparé — präpariert
meredek-retus = retouche abrupte — Steilretusche
meredek retusú kaparó = raclette, racloir à retouche abrupte — Steilschaber
moustiéri hegy = l. hegy
munkaél = retouche marginale — Arbeitskante — рабочий край
Noailles-árvéső = burin de Noailles — Noailles-Stichel — резец на углу сломанной пластинки
nyárfalevélhegy = Pappelblattspitze
nyeles hegy = pointe à soie — Stielspitze — наконечник с черенком
nyeles vakaró = Stielkratzer
nyelvalakú (szakóca) = limande — zungenförmig
nyomás (leválasztásnál) = pression — Druck — отжимная ретушь
nyújtott moustiéri hegy = pointe moustérienne allongée — gestreckte Handspitze — удлиненный наконечник
nyújtott vakaró = grattoir ogival — spitzbogiger Kratzer — скребок на конце удлиненной пластинки
oldalélű árvéső = burin lateral, b. déjeté — Kanten-, Seitenstichel — боковой резец
ormosvéső = perçoir atypique ou bec — Zinken — ключовидное и режущее острие
orros kaparó = racloir à museau — Nasenschaber
orros vakaró = grattoir à museau — Nasenkratzer
ovális metszetű, kétsúcsú csonthegy = pointe losangique à section ovale
öblözött kaparó = racloir à encoche — gekerbter Schaber — скребло с выемкой
őskőkor = Âge de la Pierre ancienne, Paléolithique — Altsteinzeit, Paläolithikum — палеолит
parpallói típusú nyeles hegy = pointe pédonculée — Sbaikien-Spitze
paragájsőr árvéső = burin bec-de-perroquet — Parageienschnabel-Stichel
pattintas = l. retus
pattinték = débris — Abspliss — осколок
pattintott balta = pic — Beil — топорovidное орудие
penge = lame — Klinge — пластина
pengehegy = lame aurnagnacienne — Klingenspitze — perem = l. él, szél
peremi retus = retouche marginale — Kantenretusche
pikkelyes-retus = retouche en pelure — Schuppen-(artige)-Retusche
retus = retouche — Retusche — ретушь
retusáló (eszköz) = retoucheur — Klopfstück — отбойник
retusált ütőkő = hachoir — Schlägel — рубящее орудие
rombuszalakú hegy = rhombe, rhomboïde — Rhombus — ромбовидное орудие
rövid vakaró = grattoir court — Breitkratzer — короткий концевой скребок
sarkos árvéső = burin d'angle — Eckstichel — резец угловой
simítócsont = lissoir — Glätter
sokszögű árvéső = burin polyédrique — Polyederstichel — резец многофасеточного типа
solutréi retus = l. pikkelyes retus
szaka (szigonynál) = barbelure — Widerhacken — зубец
szakóca = coup de poing — Faustkeil — ручное рубило
szakóca-kaparó = Faustkeilschaber, Bocksteinmesser
szegletes kaparó = racloir déjeté — Winkelschaber
széles kaparó = racloir transversal — Breitschaber
szigony = harpon — Harpune — гарпуна
szilánk = éclat — Abschlag — отщеп
szilánkolás = esquillage
szivalakú (szakóca) = cordiforme — herzförmig — сердцевидное
tojásdad (szakóca) = ovoïde — oval — овальное
tompított hátú penge = lame à dos rabattu, — abattu — Rückenmesserchen, Messerchen — пластинки с затупленной спинкой
tompított hátú szilánk = couteau à dos — Rückenmesser — нож с затупленной спинкой
tör = Dolch
törpe árvéső = microburin — Mikro-stichel — микро-резец

törpe eszközök = microlithes — Mikrolith-Werkzeuge — микролиты
törpe Gravette-hegy = microgravette — Mikro-Gravette-Spitze — острие с притупленным краем
törpe nyílhegy = fléchette — Doppelspitzchen — стрела
törpe penge = lamelle — Messerchen — микропластинка
tört retusú penge = pièce gibbeuse à bord abattu — geknickte Klinge, Klinge mit Buckel
trapézalakú penge = trapèze — Trapezmesser, Querschneidige Pfeilspitze — трапецевидное орудие
üllő = enclume — Amboss — наковальник
üllő technika = taille sur enclume — Amboss-Technik — контрударная ретушь
ütés (leválasztásnál) = percussion — Schlag — удар
ütő (kő, vagy csont) = percuteur — Schlagstein, Klopstein — отбойник
ütő technika = technique de percussion — Schlägel-Technik — ударная техника
vadászjegy = marque de chasse — Jagdmarke
vágóél = tranchant — Schneidekante — режущий край
vágóéllel ellátott szakóca = hachereau — Faustkeil mit breiter Schneide

vakaró = grattoir — Kratzer [(End)schaber] — скребок
vakarópenge = grattoir sur bout de lame — Klingenkratzer — концевой скребок
vakaró-retus = retouche lamellaire, ou r. en éventail — Kanellierretusche
vakarótalp = talon de grattoir — Kratzersohle
vállas hegy, atipikus = pointe à cran atypique — atypische Kerbspitze — наконечник с боковой выемкой
vállas hegy, tipikus = pointe à cran typique — Kerbspitze
váltakozó retusú kaparó = racloir alterne — wechselseitig ret. Schaber
vaskos vakarók = grattoir épais — Dickkratzer
vékonyított fokú kaparó = racloir à dos aminci — Schaber mit verdünntem Rücken
véletlen eszköz = outil de fortune — Akzidenzwerkzeuge
véső (csontból) = ciseaux — Meissel
villás alapú csonthegy = pointe à base fourchue — Knöchenspitze mit gegabelter Basis
völgyelt penge = lame à coche (lame à étranglement) — gekerbte Klinge — пластинка с выемкой

Vértes László

JELENTÉS AZ 1958. ÉVI MONGÓLIAI TANULMÁNYUTAMRÓL

A kulturális egyezmény keretében, múlt év júliusától szeptember közepéig tartózkodtam Mongóliában. A tanulmányútnak általánosabb muzeológiai, régészeti, — ezen belül elsősorban paleolitikus kutatás volt a célja. A felderítés jellegű munka egyik részét múzeumi anyagfeldolgozás, másik részét utazások képezték különböző vidékekre, melyeknek tervét a helyi körülmények, lehetőségek figyelembevételével a mongol hivatalos szervekkel együtt állítottuk össze. Jelentésben csupán rövid vázlatát adhatom a természetszerűleg igen sokirányú tapasztalatnak és a többre jutó munkának.

1. A tanulmányúton elsősorban a mongóliai régészeti leletanyag megismerése, feldolgozása volt a célom. A fővárosi és a kisebb vidéki gyűjtemények anyaga túlnyomó részben ismeretlen a mi kutatásunk előtt, csupán a népvándorlászori leletek kisebb, kiemelt részét ismerették eddig szovjet szakemberek. Így a munka első részében az Ulan-Batori Központi Múzeumban, majd utazásaim közben Muren, Bulgan, Mandal-Góbi kerületi központok gyűjteményében a fontosabb régészeti leletanyagot feldolgoztam, lefényképeztem, a régibb kőkorról az i. sz. XII. századig.

A gyűjteményekben elsősorban a paleolitikus leletanyaggal foglalkoztam. Az ilyen korú leletanyag Mongóliában nem nagy, rendszeres kutatás eddig még nem volt, néhány másod-, harmadkézből való ismertetéstől eltekintve azonban ismeretlen a kutatás előtt. A teljes leletanyag feldolgozásával sikerült több hiteles, egységes leletgyűjtést találnom, előkerülési körülményeit tisztáznom, később pedig több lelőhelyet a helyszínen is megismernem. A közép- és keleteurópaiól lényegesen eltérő rétegtani viszonyok, a rendszeres ásatások hiánya miatt a terület paleolitikumának kérdései ma még nehezen tisztázhatók, s így munkám egy, az eddig ismertnél átfogóbb kép kialakítására, egyes csoportok körülhatárolására, egy-egy leletgyűjtés alaposabb feldolgozására szorítottam. Különösen értékesek e korszakban Altan—Bulak, Khalkhin-gol, Arsan-hata, és a Góbi-Altaj vidékének leletei, melyek az ópaleolitikus jellegű szerszámoktól kezdve a „solutroid” jellegű eszközökön keresztül egészen a késői-paleolitikumig széles skáláját adják a terület régibb kőkori kultúráinak. További kutatásra elsősorban a Góbi-Altaj és Ny-Mongólia barlangjai, valamint egyes folyótérasszok nyújtottak lehetőséget, melyre nézve számos adatot gyűjtöttem össze, a lelőhelyekről kisebb katasztert készítettem.

A középeurópai őskor idejének megfelelő korszak kérdései Mongóliában ma még szinte teljesen tisztázatlanok. Az i. e. 3—4. századig tehető leletanyag többnyire csupán kizárásos módszerrel lett a gazdag népvándorlás-

koritól elkülönítve, és a leletek, elsősorban a bronzkori temetők feltárása terén, — csak az első lépések történtek meg. A kisebb próbaásatásokból bekerült leletanyag túlnyomó részben fémeszközökből áll, a gyűjtés elsősorban ezekre terjedt ki, s ezért, — de valószínűleg más okoknál fogva is, a kerámia rendkívül kevés. A feldolgozás során külön figyelmet szenteltem a korai neolitikus jellegű leletanyagoknak, a paleolitikum-neolitikum közötti kapcsolat kérdésének, mely éppen ezen a területen, a délszibériai területtel való kapcsolat miatt is, rendkívül fontos, — majd a már gazdagabb bronzkori és őskor-végi leletanyagot dolgoztam fel. A miéinkől eltérő típusú balták, kések, tűk, melyeknek egy része É-i eredetre utal, ma még egy tisztázatlan átmenetet képeznek a korai népvándorlászorkorba, vagy néhol össze is tartoznak azzal. Az őskori lelőhelyek elsősorban bronzkori temetők, melyeknek többféle, kövekkel körülrakott típusa van Középső-Mongóliában. A temetők síjai többnyire feltűnő nagy számban találhatóak együtt, egy temetőn belül bizonyos rendszerben helyezkednek el, s típusuk is többnyire azonos. Nagy kiterjedésűek és feltűnően láthatók a föld felszínén. Kormeghatározásuk nagyrészt még bizonytalan: próbaásatások útján megállapítható volt egyesekről, hogy i. sz. VI—X. századiak, más részükben a jellegzetes délszibériai, minuszinszki bronzok kerültek elő, de csoportosításuk sajnos még külső formájuk, a sírtípus alapján sem történt meg. A kormeghatározásban, eltekintve az ásatások hiányától, nehézséget jelent az is, hogy a kővel jelölt temetkezés rendkívül hosszú ideig, egymást követő népeknél fenntartotta magát azonos formában.

A terület régészeti anyaga a további korszakokban rendkívül gazdag. Az anyag megismerésében nehézséget csupán az okoz, hogy egyes népek régészeti hagyatéka nincs kellő pontossággal elkülönítve egymástól, — így a korai népvándorlászorkor, — a hun-kori, türk, ujgúr kihal, s mongol-kori leletanyag többször keveredik egymással. Nagyobb számban vannak azonban rendszeres ásatásból származó leletgyűjtések, melyek alapján a mongóliai népvándorlászorkor, ill a nálunk ennek megfelelő időszak egésze végigkísérhető. A hun-kori leletanyag legjelentősebb része a Noin-ulai kurgánok régi és újabb ásatásából származik. Rendkívül gazdag a Központi Múzeum Noin-ulai textilyanaga, s nagyobb számban található a régi ásatásokból publikálatlanul maradt leletek is. Az újabb ásatásoknak egyik kiemelkedő darabja egy bronzedény, melyet az XXIV. tábla 4.—5. képén közlünk. A régészeti kutatás jelenleg elsősorban a népvándorlás- és a koraközépkori mongol-korszakra helyez súlyt, ezért ebből a nagyobb és egyben a leggazdagabb időszakból